

AGRICULTURA ÎN DOBROGEA LA ÎNCEPUTUL STĂPÎNIRII ROMANE

PARTEA I

DE

RADU FLORESCU

I. INTRODUCERE

Lucrarea de față e numai un fragment dintr-alta mai întinsă, în lucru încă, încercînd să schițeze cadrul în care s-a desfășurat viața agricolă în Dobrogea, de la începutul stăpînirii romane pînă în cel de-al VII-lea secol al erei noastre.

Acum încercăm să prezentăm numai realitățile găsite de romani aici, și felul în care ei au înțeles să le încadreze în sistemul lor juridic și economic. Vom căuta de asemenea să desprindem ce anume din această organizare se datorește realităților anterioare sus-amintite și ce e propriu romanilor, și să explicăm, în sfîrșit, acțiunea acestora în specificul ei.

Așadar cercetarea va fi circumscrisă în cadrul celor două veacuri care încadrează limita dintre ere, avînd drept limită inferioară anul 72 — înfrîngerea lui Mithridat și apariția romanilor în Pontul stîng — și drept limită superioară anul 100 — hotărnicia histrienilor și, credem, organizarea administrativă a Sciției mici în cadrul provinciei. De bună seamă, cînd nevoile cercetării o vor cere, ne vom permite și incursiuni peste aceste limite, fără însă a face din aceasta o regulă.

Greutățile ce se ridică în calea cercetătorului care se ocupă de problema ce studiem nu sînt nici mici, nici ușor de învins. Așa că adesea rezultatele sînt ipotetice, și abia ne pot înfățișa o schiță a cadrului în care evenimentele s-au desfășurat, necum să ne dea imaginea plastică a vieții complexe și pline a satelor și țăranilor acelor vremuri. Aceste greutăți sînt de mai multe feluri.

Întîi, tema nu a mai format obiectul nici unei alte cercetări, așa că drumul încă nu e deschis. Ce-i drept, asupra vieții satelor romane din Dobrogea ne-a lăsat lucruri interesante V. Pârvan, deschizător de drumuri în istoriografia epocii vechi și în arheologie. Dar el a privit mai mult aspec-

tele politice, juridice și etnice și mai puțin pe cele economice și sociale¹. După el, cercetătorii mai noi, fie că i-au călcat pe urme în lucrările de ordin mai general², fie că, în cercetări mai speciale, s-au ocupat de aspecte legate de problema ce ne interesează, dar numai indirect³. Puncte noi de vedere în felul de a pune problemele, deși nu întotdeauna suficient întemeiate, a adus T. D. Zlatkovskaia, dar nici ea nu a fost preocupată de problema pe care încercăm să o ridicăm aici⁴. Vom fi deci nevoiți în cele de mai jos să luăm, adesea, lucrurile de la început, fără a avea sprijinul unor predecesori, deși pentru multe probleme legate de a noastră vom putea face apel la ei.

A doua greutate stă în natura izvoarelor de care dispunem. Dintre cele literare, nici unul nu vorbește direct de realitățile care ne interesează, aluziile sînt foarte rare, și pe baza lor putem spune despre agricultură numai atît cît putem deduce, judecînd după relațiile existente între aceasta și realități de altă natură, asupra cărora izvoarele sînt mai puțin laconice.

Izvoarele epigrafice sînt cele mai bogate, dar și aici, cu excepția pietrelor de hotar, majoritatea ne dau știri indirecte, deși destul de abundente, asupra vieții agricole.

Mai grea este situația izvoarelor arheologice. Cu o singură excepție — Tariverde — săpăturile au avut loc în castre și orașe, iar nu în așezări rurale. Chiar și cele de la Tariverde au urmărit — în principal — problema relațiilor dintre Histria și așezarea de acolo, iar nu cea a vieții agricole. În sfîrșit, în ciuda aparenței, cercetările în Dobrogea sînt cu totul insuficiente, nu avem nici măcar o cercetare de suprafață de mai mare amploare — cercetare care ar lămurii multe probleme — și majoritatea obiectelor

¹ V. Părvan, *Începuturile vieții romane la Gurile Dunării*; apoi *Histria*, IV și *Histria*, VII; *Fouilles d'Histria*, în „Dacia”, II, 1925, p. 198—248.

² R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938.

³ Em. Condurachi, *Din istoria cîmpirii romane: deportarea triburilor bessilor în Dobrogea*. Extras din „Buletinul științific al Acad. R.P.R.”, Sect. de științe istorice, filozofice, economico-juridice, t. III, 1951. Idem, *Vechi monede pontice și importanța lor*, ibidem, t. II, nr. 1, ianuarie — martie 1950, p. 15—29. Idem, *Problema teritoriului histrian*, ibidem, t. IV, 1952, p. 59 și urm. *Histria*, Monografie Arheologică, I, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1954. D. M. Pippidi, *Histria și Callatis în sec. III—IV î.e.n. cu prilejul unei inscripții inedite*, în „S.C.I.V.”, IV, nr. 3—4, 1953, p. 487—514. Toate se ocupă de chestiuni privind istoria orașelor grecești — mai ales Histria — din Pontul stîng și al populațiilor locale din Dobrogea. Un loc deosebit îl ocupă problema teritoriului Histriei în epoca grecească. Închinat în mod special problemelor agricole este articolul lui V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul R.P.R. în epoca veche*, în „S.C.I.V.”, I, nr. 2, 1950, p. 83—110, inutilizabil însă, fiind lipsit de problematică și concluzii serioase, de aparat critic și de rigurozitate științifică.

⁴ T. D. Zlatkovskaia, *Музей в I—II веках нашей эры*, Moscova, Ed. Acad. de științe U.R.S.S., 1953. Cartea are meritul de a pune multe probleme, de pe poziții noi, și de a acorda importanța cuvenită elementului local în vremea stăpînirii romane. Se resimte, însă, oarecare îngustime a informației, precum și cunoașterea insuficientă a bibliografiei românești, redusă în principal la *Histoire ancienne de la Dobroudja* și la *Dacia, An outline...* Pe aceeași linie se înscrie și T. V. Blavatskaia cu cartea *Западнопоинтийские города в VII—I веках до н.э.* Ed. Acad. Științe, U.R.S.S., Moscova, 1952, mai încheagată, mai bine informată și mai amplă, dar și aceasta necunoscînd parte din publicațiile românești. Referințe indirecte despre situația cerealelor în economia cetăților din Pontul de vest se găsesc și la Th. Sauciuc-Săveanu, *Cultura cerealelor în Grecia antică și politica cerealistă a atenienilor*, Buc., 1925, Acad. Rom., Studii și Cercetări (cf. V. D. Blavatski, *Земледелие в античных государствах северного Причерноморья*, Moscova, Ed. Acad. Științe U.R.S.S., 1953, care — bazată mai ales pe material arheologic — aduce date bogate și noi, punînd problemele deosebit de interesante și permițînd noi puncte de vedere).

legate de problema noastră se datoresc unor descoperiri fie întâmplătoare, fie lipsite de preciziuni stratigrafice.

Așa stînd lucrurile și cercetarea noastră se va resimți, în primul rînd ca metodă. Va trebui, adesea, să facem apel la procedeul analogiei și comparației, la statistici și la reconstituiri pe baza unor rea ități mai tîrzii, în sfîrșit la argumente *e silentio*. Mai mult, adesea nu vom putea aduce pentru afirmațiile noastre documente explicite — deci argumente peremptorii — ci vom încerca să le construim pe baza mai multor știri indirecte care să se coroboreze.

Din toate aceste motive, cercetarea noastră nu caută să dea o imagine completă și precisă a vieții agrare în Dobrogea la începutul epocii romane, ci doar să schițeze cadrul ei.

Ținem să precizăm că rezultatele noastre trebuie să fie primite *cum grano salis*, fiind convinși că orice document cuprinzînd știri de altă natură decît cele cunoscute pînă acum poate să modifice, într-o măsură proporțională cu noutatea și importanța lui, concluziile noastre, pînă la înlăturarea lor.

Cu aceste precizări preliminară, să ne fie permis să procedăm, în continuare, la cercetarea propriu-zisă.

II. CADRUL GENERAL ISTORIC

Niciodată Dobrogea nu a fost ferită de zbuciumări și transformări adînci istorice, dată fiind poziția ei de poartă de trecere între stepele Europei de nord-est și lumea mediteraneană. Dar epoca de care ne vom ocupa își află loc printre cele mai zbuciumate și mai pline de consecințe istorice. Acum conflictul, încă mai de demult manifestat, între stăpîinii lumii mediteraneene și popoarele de peste Dunăre își va găsi una din cele mai puternice și mai violente expresii în lungul șir de lupte între daci, bastarni și sarmați de o parte și romani de alta. Popoarele Moesiei și Traciei, ca și grecii de pe țărmul pontic, vor ocupa o poziție variată determinată complex de interese economice și strategice, de situațiile de fapt existente și, în mare măsură, de aspirațiile popoarelor locuitoare ale acestor meleaguri. Să încercăm o trecere în revistă a principalelor evenimente din cele două secole de la granița dintre ere ¹.

Pentru prima dată romanii își afirmă prezența în Dobrogea în cadrul acțiunii lor militare și politice împotriva lui Mithridate al VI-lea, cînd trupele lor comandate de M. Lucullus Varo, ajutat de regatul odrys, cuceresc orașele din Pontul stîng care intră, în calitate de foederate, sub ascultarea guvernatorului Macedoniei. Nu știm care va fi fost situația populațiilor din interior. În orice caz, chiar dacă ele s-au supus romanilor, lipsa de legături economice și distanța de forțele romane au dat, credem, acestei supuneri un caracter precar.

¹ Evenimentele au fost discutate, mai întîi, de A. v. Premenstein, în *Die Anfänge der Provinz Moesien*, în „Jahreshefte”, 1898, Beiblatt, col. 146—195. Apoi de Pârvan, în *Începuturile vieții romane la Gurile Dunării*, Buc., Cultura națională, 1923 și *Gelica*, Buc., 1926 *pass.* În sfîrșit, datele lui Pârvan au fost admise și reluate în R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 95—125. Puncte noi de vedere aduc Zlatkovskaia, *op. cit.*, și T. V. Blavatskaia, *op. cit.*, cap. *Борьба с римской экспансией*. În general, în expunerea rezumativă de mai jos, ne-am condus după R. Vulpe, apelînd la alți autori cînd am socotit că e cazul.

Zece ani mai târziu, acțiunea lipsită de sens politic a lui C. Antonius Hybrida va da naștere unei reacțiuni locale, care va scutura stăpânirea romană din întreg Pontul stîng. Ea va fi urmată de o puternică contraofensivă a transdanubienilor, care va constitui o amenințare puternică în coasta imperiului: acțiunea politică a lui Burebista. Vreme de peste treizeci de ani, romanii vor fi ținuți la o parte de viața țărilor de peste Balcani. Cînd, după moartea lui Burebista, efortul politic dac se va risipi, ei își vor face iar apariția pe calea intervenției în conflictele din cadrul lumii dunărene, abia după ce August va pune capăt crizei interne a imperiului.

Războaiele civile nu au rămas fără influență asupra conflictului dintre Mediterană și Pont, în nordul Balcanilor. Atît Dicomes — unul din moștenitorii lui Burebista — cît și bastarnii se vor amesteca în ele, întîlnind chiar printre popoarele Moesiei adversari — respectiv aliați — ai partidului advers celui pe care-l sprijineau Dicomes și bastarnii (Marc-Antoniū).

O dată ordinea restabilită la ei acasă, romanii își vor reafirma autoritatea în Dobrogea, profitînd toemai de disensiunile dintre diferitele formații politice sau etnice de aici¹. În anul 29 M. Crassus va dirija o expediție împotriva bastarnilor, avînd drept aliat pe regele din sudul Dobrogei — Rolles, devenit foederat al imperiului. Pe aceeași linie de acțiune el va interveni încă o dată în 28 în Dobrogea, sprijinind pe Rolles împotriva lui Dapyx, și cucerind și teritoriul mai de la nord al lui Zyraxes. E de crezut că această acțiune militară a fost dublată și de una administrativă, de împărțire a teritoriului Dobrogei între regatul clientelar al lui Rolles și cetățile grecești de pe coastă, care e probabil că acum au primit un nou statut². Toate aceste formații politice depindeau de guvernatorul Macedoniei.

Dar la mijlocul secolului I s-a mai întîmplat un eveniment bogat în consecințe — au apărut sarmații la gurile Dunării. În legătură cu această apariție trebuie pus și exodul bastarnilor prin peninsula Balcanică în ajutorul lui Marc Antoniu. Sarmații vor interveni deseori în sudul Dunării și vor avea dese și înverșunate conflicte cu romanii.

Pe de altă parte, dacii vor continua să se afirme ca putere la gurile Dunării. De aici un șir de conflicte.

În anul 16 sarmații invadează sudul Dunării și sînt respinși. În anul 4 sarmații și geții trec Dunărea și cu greu îi respinge Lentulus, care conduce și o expediție de represiune. La începutul erei noastre S. Aelius Catus va duce război în Dacia, transplantînd și 50 000 de geți în Moesia. Iar în anul 12, dacii vor ataca vechea fortăreață de la Aegyssus, pentru ca în anul 15 să atace Troesmis. Represiunea din același an, condusă de Pomponius Flaccus, va fi urmată de o perioadă de acalmie, întreruptă doar de expediția lui Plautius Silvanus Aelianus, pînă ce între 67—70 vor trece Dunărea mai întîi roxolanii, apoi dacii care, profitînd de războiul civil, vor ataca castrarele cu garnizoanele diminuate.

¹ Este ilustrativ un pasaj din Strabo, VII, V, 6, pentru maniera romanilor de a proceda cu populațiile locale, care sună: «ὅτι ἀλλήλων μὲν ἐξ ἀρχῆς ὕστερον δ' ὑπὸ Μακεδόνων καὶ Ῥωμαίων ἐκπολεμοῦμενοι».

² Premierstein, *op. cit.*, col. 191—196, și Zlatkovskaia, *op. cit.*, p. 53. Asupra datei nu există indicații mai precise, dar e probabil să se fi întîmplat acum, pentru că e prima încercare de reorganizare a provinciei, după incidentul lui Antonius Hybrida, în urma căreia cetățile din Pontul stîng și-au pierdut probabil calitatea de foederate.

În sfîrșit, tot acest șir de evenimente sîngeroase își vor găsi încoronarea în conflictele lui Decebal cu Domițian și în războaiele dacice duse de Traian. Supunerea Daciei va avea drept condiție organizarea militară și administrativă a Dobrogei și drept consecință întărirea stăpînirii romane aici.

O altă față a lucrurilor, caracteristică pentru epoca în discuție, o reprezintă mișcările de rezistență ale populației locale, care, mai mari sau mai mici, e posibil să fi însoțit multe din evenimentele războinice amintite mai sus, și care au căpătat în două rînduri o amploare și o violență deosebită — în jurul anului 11, cînd bessii s-au revoltat și au fost deportați, și în anii 21—25 cînd, în urma îndepărtării lui Rhascuporis, s-au revoltat tracii din Balcani. Ambele revolte au fost urmate de represii și au avut însemnătatea unor războaie civile. Pe lîngă aceste evenimente de o amploare și de o importanță deosebită, în viața Dobrogei au avut loc o sumă de tulburări mai mici. Sarmatii și bastarnii de la gurile Dunării, dar și geții din cîmpia munteană, întreprindeau peste Dunărea înghețată dese incursiuni de pradă. De asemenea, adeseori grupuri de geți treceau Dunărea sub presiunea sarmaților, căutînd în Dobrogea adăpost și loc de așezare¹. Toate aceste evenimente nu se petreceau prin bună înțelegere, și neliniștea și pagubele pricinuite localnicilor au lăsat ecou în opera lui Ovidiu².

În sfîrșit, paralel cu această treptată cucerire a țării, romanii au întreprins și o operă de organizare administrativă. Astfel, în anul 6 e.n. fu creată provincia Moesia, iar stăpînirea lui Rolles înlocuită cu cea a regelui odrys. În anul 12, regatul odrys se va împărți între moștenitorii lui Rhoe-metalces, Cotys și Rhascuporis, dintre care ultimul se pare că a luat țărmul Dunării, implicit partea de nord și vest a Dobrogei³. În anul 15 provincia Moesia va căpăta o organizare administrativă și militară mai puternică. Acum se pare că vor fi aduse legiunile la Dunăre, flota moesică va fi sporită, în sfîrșit cetățile grecești de pe țărm vor trece de la Macedonia la Moesia și tot țărmul va trece sub autoritatea unui *Praefectus orae maritimae*, ale cărui atribuții militare, judecătorești și administrative le vom discuta în altă parte.

¹ Lucrul ne e atestat de Strabo, VII, III, 13: „παρά μὲν οὖν τοῖς Ἑλλήσιν οἱ Γέται γινώσκονται μᾶλλον διὰ τὸ συνεχεῖς τὰς μεταναστάσεις ἐφ' ἑκάτερα τοῦ Ἰστροῦ ποιεῖσθαι, καὶ τοῖς Θραξὶ καὶ τοῖς Μυσοῖς ἀναμειχθῆναι καὶ τὸ τῶν Τριβαλλῶν δ' ἔθνος, Θρακιῶν δὲ τὸ αὐτὸ πέπονθε τοῦτο. μεταναστάσεις γὰρ δέδεκται, τῶν πλησιοχώρων ἐς τοὺς ἀσθενεστέρους ἐξανασάντων, τὸν μὲν ἐκ τῆς περὶ αἰῶς Σκυθῶν καὶ Βασταρνῶν καὶ Σαυροματῶν ἐπικρατούντων πολλάκις, ὥστε καὶ ἐπιδιαβαίνειν τοῖς ἐξελθεῖσι καὶ καταμένειν τινὰς αὐτῶν ἢ ἐν ταῖς νήσοις ἢ ἐν τῇ Θράκῃ”.

² Ovidiu cunoaște și el pe geții ce năvălesc de peste Dunăre: *Ex Ponto*: I, II, 107—108; I, VIII, 5—6; IV, XIV, 13—14; II, V, 3—4; II, VII, 1—2; III, IV, 92; II, I, 66; IV, VIII, 83—84; I, VII, 12. *Tristia*: V, III, 21—22; III, XIV, 41—42. În legătură cu aceste mișcări de populație trebuie puse și transplantările efectuate de Aelius Catus și de Plautius Silvanus Aelianus.

³ Premierstein, *op. cit.*, col. 181—182; Zlatkovskaia, *op. cit.*, p. 49; Pârvan, *Începuturile...*, p. 69—70 și *Histria*, IV, p. 556. Părerea contrarie exprimată de R. Vulpe, *Dobroudja*, p. 113, nu se susține, întrucît în pasajul din Tacit (*Ann.*, II, 64) prin „*picina Graecis*” se înțelege mai ales partea de sud a Traciei vecină cu Kersonesul, cu Macedonia și cu Chalcidica, iar prin „*adnexum hostibus*” tot nordul regatului, deci și bună parte din Dobrogea — probabil toată partea în stăpînirea odrysilor — întrucît era cea mai expusă și, în adevăr, cea mai apropiată de dușmani — bastarni, sarmați și daci. E de remarcat că în ciuda laconismului său obișnuit, Tacit e foarte precis și că delimitările sale, deși generice, sînt clare (de pildă „*adnexum hostibus*” nu „*adnexum Dacis*” sau „*Getis*”)

În sfârșit, după ce Rhascuporis va fi detronat în urma asasinării lui Cotys, țara va fi reîmpărțită și amestecul roman va deveni și mai puternic prin tutela lui Trebellienus Rufus asupra fiilor lui Cotys, încheindu-se cu desființarea regatului trac, alipirea părții lui de nord la provincia Moesia sub numele de Moesia Inferior și crearea în sud a provinciei Tracia (anul 46). Va urma treptata organizare — în primul rînd militară — a provinciei nou constituite, culminînd cu fortificațiile din valea Carasu în vremea lui Domițian ¹.

Încercînd acum să precizăm caracterele acestei vremi în Dobrogea, putem desprinde următoarele trăsături.

În sec. I î.e.n. — I e.n. viața Dobrogei a fost periodic tulburată de războaie, dintre care unele deosebit de grele și de singeroase, și uneori de violente revolte ale populațiilor locale, egalînd ca importanță și consecințe dezastruoase războaiele.

Un fenomen constant l-au constituit, în această vreme, incursiunile de pradă ale popoarelor de peste Dunăre. Împreună, aceste două șiruri de evenimente stînjeneau viața și îndeletnicirile locuitorilor Moesiei, împiedicînd dezvoltarea lor economică și depopulînd țara ².

Pe de altă parte, din regiunile relativ suprapopulate de la gurile Dunării, a existat un continuu curent de migrație în Dobrogea, dînd naștere aici unui puternic proces de amestec etnic. Astfel, au trecut și s-au așezat aici, peste stratul mai vechi traco-scit, bastarnii împinși de sarmați, traci și geți din Moldova de sud împinși de sarmați sau transplantați de romani, sarmați chiar, în sfârșit, bessii și alte populații trace din sud deportate de romani în urma revoltelor ³. Peste aceștia și la un loc cu ei se vor așeza coloniștii romani civili veniți din diferite părți ale imperiului, sau veterani, mai cu seamă asianici ⁴.

În sfârșit, stăpînirea romană a procedat la ocuparea și organizarea provinciei treptat, pornind de la sud și de la vest spre NE și procedînd în strînsă legătură cu necesitățile militare dar, cum sperăm să dovedim, și cu posibilitățile și condițiile locurilor.

III. CE AU GĂSIT ROMANII AICI

A determina aspectul primitiv, anterior venirii romanilor, al vieții agricole din Dobrogea, este cea mai grea parte a cercetării de față, dar, în același timp, una esențială. Este grea întîi pentru că izvoarele sînt puține și sărace în știri, pentru această perioadă mai ales. Dar este grea și pentru că sîntem siliți să sfărîmăm unitatea istorică și să căutăm să surprindem un aspect fix al lucrurilor acolo unde nu a existat decît continuă curgere și

¹ Premierstein, *op. cit.*, col. 177.

² V. mai sus p. 264, notele 1 de asemenea, Ovidiu, *Tristia*: II, 197—198; III, X, 15; IV, X, 109—110; V, III, 7—8; III, XII, 29—30; III, III, 63—64 (pentru sarmați). *Ex Ponto*: I, II, 95—96; I, II, 47—48; I, III, 59—60; III, X, 34—35; I, II, 114 (pentru sarmați). *Ex Ponto*: IV, VII, 9—10; I, II, 79. *Tristia*: II, 191—192 (pentru Iazygi). *Tristia*: II, 198 (pentru bastarni). *Tristia*: V, X, 17—18; V, X, 23—24; IV, I, 73—74; V, II, 71. *Ex Ponto*: I, VIII, 11 și urm. (pentru consecințe).

³ În anul 11 e.n.; v. Condurachi, *Din istoria cîmpului roman*; Zlatkovskaia, *op. cit.*, p. 8—9 și Blavatskaia, *op. cit.*, p. 181.

⁴ Vezi mai jos, cap. IV.

continuă transformare. Într-adevăr, realitățile existente — *exempli gratia* — în anul 72 î.e.n. își trăgeau rădăcinile lor istorice încă mult înaintea acestui an și și-au continuat existența și dezvoltarea lor netulburată pînă ce au intervenit romanii și le-au abătut cursul, nu după voința lor arbitrară, ci după un alt nex cauzal, propriu lor. Iar această intervenție nu a fost aceeași nici în timp, adică nu s-a produs în toate domeniile o dată, nici ca intensitate. Mai mult, ea nu a fost o intervenție radicală și brutală, ci s-a modelat, cu elasticitate, după locuri și împrejurări și s-a împletit cu realitățile mai vechi, ținându-se între ele.

Așa stînd lucrurile, este clar că aspectul acesta, anterior intervenției romane, nu va reprezenta tabloul imuabil al vieții agricole dobrogene într-un moment dat, ci va căuta să desprindă trăsăturile principale ale existenței istorice a comunităților de țărani dobrogeni în antichitate, urmărite pe perioade mai lungi sau mai scurte, după cum ni se va părea necesar pentru mai deplina lor înțelegere.

a. Locurile și oamenii

Pentru ca acest cadru să fie cît mai cuprinzător, se cuvine să ne oprim o clipă asupra locurilor în care am circumscris studiul, ca de aici să stoarcem cît mai multe știri cu privire la viața și truda oamenilor în vremile de care ne ocupăm. Aceasta o putem face cunoscînd că tehnica rudimentară a acelor vremi lega mult mai mult decît azi pe om de locul unde trăia, că atît relieful cît și structura solurilor Dobrogei nu s-au schimbat sensibil în cursul celor două mii de ani — cu cîteva excepții pe care le vom discuta, întrucît ne interesează — și că vegetația, dacă a putut varia ca peisaj, nu a variat ca zone geografice și, în plus știri cu privire la acest capitol avem și din acele vremi cîteva, chiar dacă indirecte.

Dobrogea se deosebește net ca aspect și structură de malul stîng al Dunării¹, făcînd unitate cu platforma prebalcanică. La rîndul ei se împarte în cîteva regiuni geografice individualizate, avînd caracterere proprii.

Astfel, regiunea de nord a Dobrogei, cu cele două zone ale ei : horstul dobrogean și zona șisturilor verzi, are un aspect mult mai frămîntat și mai cutat. Brăzdată de văi mai largi, etajată în platforme, semănată de corneturi, ea pare mult mai accidentată decît cea de sud formată din penele domoale, cu înclinări abia perceptibile și brăzdată de văi înguste și mici². Linia de demarcație între aceste două mari regiuni ar uni aproximativ Hirșova cu Mamaia³.

Aceste variații de relief își găsesc o paralelă și în distribuția diferitelor soluri pe întinsul Dobrogei. Și în acest caz, regiunea de nord are o structură mai complexă și diferită de cea de sud. Centrul e ocupat de o zonă de soluri schelete, corespunzînd zonelor celor mai înalte ale horstului dobrogean. Restul horstului e acoperit cu sol brun-roșcat de pădure. În zona șisturilor

¹ Brătescu, *Pămîntul Dobrogei*, p. 7, 8, 9, în *Dobrogea, Cincizeci de ani de viață românească*, Buc., Cult. naț., 1928, p. 3-66.

² *Ibidem*, p. 13, 14, 18, 50—61, 64, 65. „Dacă platformele din nord, privite de pe înălțimi, lasă impresia unor suprafețe tabulare dominate ici colo de corneturi, pe cînd, străbătîndu-le în lung și în larg printre compartimentele lor, ele par destul de accidentate, în schimb platforma prebalcanică levantină din centrul și sudul provinciei se arată ochilor netedă cît vezi cu ochii, pînă la orizont” (p. 64).

³ *Ibidem*, p. 14.

verzi se întinde cernoziomul degradat. Pe litoral sînt sărături, iar pe malul Dunării, îngustîndu-se spre nord, o fișie de sol de culoare deschisă. În general, deci, avem de-a face cu o zonă de soluri formate sub acțiunea intensă sau sporadică a pădurii.

Spre sud, și anume de la valea Casimcei în jos, se întinde solul de culoare deschisă, cu pete de cernoziom, chiar pe lîngă valea Casimcei și apoi cam de la Carasu în jos pe mediana țării.

În colțul de SV al Dobrogei apare iar o mică întindere de cernoziom degradat și apoi solul brun-roșcat, din Dunăre pînă în graniță.

Se poate deci spune că platforma prebalcanică levantină e acoperită mai ales cu soluri de stepă ¹.

Învelișul vegetal corespunde — așa cum e și normal — acestor zone de distribuire ale solurilor, deși, datorită activității omului și variațiilor climatice, nu coincide perfect ².

În mare, limitele pădurii corespund cu cele ale solului brun-roșcat, iar ale silvostepii cu cele ale cernoziomului degradat, urmînd chiar Valea Casimcei ³. La sud de aceasta se întinde Dobrogea propriu-zisă, Bărgănelul dobrogean, stepa întinsă cu vegetație specifică.

În legătură cu distribuția vegetației în antichitate, posedăm cîteva mărturii prețioase, care, comparate cu constatările rezumate mai sus, ne vor permite să jalonăm limitele zonelor de vegetație și în acele vremuri. Evident, nu poate fi vorba decît de o schiță cu totul generală și aproximativă, dar suficientă, credem noi, pentru a constitui una din trăsăturile cadrului în care s-a scurs viața satelor din Sciția Mică.

Sînt mai întîi o serie de mărturii care ne fixează trei puncte unde ne este atestată prezența pădurilor. Primele se referă la Ulmetum : însuși numele satului, care înseamnă pădure de ulmi, apoi cele două inscripții în legătură cu colegiul de închinători ai lui Silvanus Sator, atestă neîndoielnic prezența pădurilor. Existența unui astfel de colegiu — al unui zeu pădurean — care pune inscripții votive, în care acesta este asociat lui Jupiter Optimus Maximus, arată importanța deosebită a pădurii în viața satului nostru ⁴.

Alte mărturii ne vorbesc despre Diana „regina, eterna” în castrul de la Taița ⁵. Și de data aceasta i se închină altare votive pentru sănătatea împăratului, deci și acum avem de-a face cu oameni în viața cărora pădurea ocupa un loc important.

În sfîrșit, ultimele mărturii localizează lîngă vicus Quintionis — Sinoe de azi — o altă zonă de păduri. E vorba de dedicațiile către Nymphe și Silvanus ⁶. Faptul că în teritoriul Histriei erau păduri ni-l atestă și orothesia lui Laberius Maximus, în care se pomenesc pădurile de lemn comun (nu de pin pentru făclii), destinate nevoilor — de lemn de ars — ale histrienilor ⁷. Și în condițiile de exploatare distrugătoare ale tehnicii primitive ⁸,

¹ Brătescu, *Filogeografia și solurile Dobrogei*, în *Dobrogea*, 1928, p. 81 — 104 ; vezi p. 82, 83, fig. 43.

² *Ibidem*, p. 83, fig. 43 și p. 86, fig. 46.

³ *Ibidem*, p. 86, fig. 46 și urm.

⁴ Părvan, *Celatea Ulmetum*, II², p. 31 — 37, nr. 15 și p. 46 — 50, nr. 22. Chestiunea semnificației numelui de Silvanus Sator o vom discuta în altă parte.

⁵ *CIL*, III, 7497 = 6160 și 6161.

⁶ Părvan, „Dacia”, II, p. 215 — 217, nr. 18 și „AEM”, XVII, p. 88, nr. 52.

⁷ Părvan, *Histria*, IV, p. 24 — 61, nr. 15, 16, r. 26, lemne de ars.

⁸ H. H. Stahl, *Nerej, Un village d'une région archaïque*, Buc., 1939, vol. I, p. 84, 376.

pe care le-a cunoscut antichitatea, aceste păduri trebuie să fi fost considerabile.

Recapitulînd toate aceste informații, putem spune că și în antichitate zonele de vegetație vor fi fost, în mare, corespunzătoare celor de azi, ba chiar că limita pădurilor cobora mai spre sud, așa cum este atestată pentru două puncte, dintre care unul (Sinoe) se află astăzi în zona de silvostepă, iar celălalt (Ulmetum) chiar pe limita dintre aceasta și stepă¹.

Cu siguranță însă că zona de sărături dintre lacul Tuzla și lacul Tașaul rămînea în afara pădurilor².

După toate știrile pe care le avem, și din absența anumitor feluri de documente, ne credem îndreptățiți de a trage concluzia că spre sud, începînd de deasupra Hirșovei și de lîngă lacul Tașaul, se întindea în antichitate zona stepei, ca și astăzi.

Rezumînd cele spuse, putem caracteriza nordul Dobrogei, cam de la valea Casimcei în sus, drept o zonă accidentată și împădurită, iar sudul drept o platformă netedă, cu aspect și vegetație de stepă. Malul Dunării are, pe o porțiune foarte îngustă, același caracter de stepă, deși relieful e mai variat. Cel al mării e ocupat de mlaștini, nisipuri și sărături.

În sfîrșit, în ceea ce privește clima, ne vom mulțumi cu caracterizarea lapidară a unui specialist : „Dobrogea se poate socoti drept ținutul cel mai secetos din România”³.

Dobrogea este, prin poziția ei, o poartă de trecere între două mari unități geografice — stepele din răsăritul Europei și bazinul Mediteranei. În consecință, din cele mai vechi timpuri, populația ei a fost în continuă mișcare, dînd naștere aici unui amestec etnic din cele mai complexe.

Datorită știrilor literare care au păstrat numele popoarelor ce au trăit pe aceste meleaguri, știm că peste vechiul fond trac au venit, mai întîi din sud, pe mare, carienii⁴ și apoi grecii, iar apoi din NE, pe rînd, scitii, care au și dat numele provinciei⁵, apoi bastarnii⁶, sarmații, și în sfîrșit geții⁷, vecini și de aceeași origine.

Romanii înșiși au adus aici, mai tîrziu, geți și sarmați din stînga Dunării⁸, traci — bessi și lai⁹ — din sud, și, în sfîrșit, coloniști de pe tot întinsul imperiului și destul de mulți din Orient¹⁰.

¹ Sînt de remarcat și alte deosebiri, între antichitate și vremurile noastre, cum ar fi existența bradului în deltă, de unde azi a dispărut, și a ulmului în Tulcea (Ulmetum), unde azi e absent. Vezi Brătescu, *Fitogeografia*.

² *Ibidem*, fig. 43.

³ Brătescu, *Clima Dobrogei*, în vol. *Dobrogea*, p. 67—80; v. p. 74.

⁴ V. această problemă în Blavatskaia, *op. cit.*, p. 16, n. 2; cf. cu numele de Sardes, păstrat în inscripția de la Callatis, publicată de Tocilescu, *Fouilles*, p. 112—115, nr. 7.

⁵ Cf. Strabo : VII, III, 2; VII, IV, 5.

⁶ *Ibidem*, VII, III, 2; VII, III, 15; VII, III, 17.

⁷ *Ibidem*, VII, III, 2; VII, III, 13.

⁸ *Ibidem*, VII, III, 10 (Aelius Catus) și *CIL*, XIV, 3608 (Plautius Silvanus Aelianus).

⁹ V. Em. Condurachi, *Deportarea triburilor bessilor*, precum și inscripțiile : V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 84, nr. 24; *Mélanges Marouzeau*, p. 322, nr. 9; p. 323, nr. 10; „Dacia”, II, p. 215, nr. 18; p. 241, nr. 41; p. 246, nr. 43; *REL*, XI (1933), p. 458; V. Pârvan, *Histria*, VII, p. 55, nr. 46; p. 62, nr. 49; p. 67, nr. 50; p. 71, nr. 51; p. 74, nr. 52; p. 96, nr. 61; „AEM”, VI, p. 11, nr. 19; V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, II², p. 37, 16, p. 16, nr. 8; *CIL*, III, 14214²⁰.

¹⁰ Inscriptiile de veterani de la Troesmis ne atestă originea lor orientală. De ex. : *CIL*, III, 7503, 7502, 7501, 7500, 6186, 6185, 6184.

La începutul erei noastre, Ovidiu cunoaște pe tărimurile dobrogene drept sedentari numai pe geți, care pătrund, chiar în număr mare, în orașele pontice ¹. Dar în afara lor, îi cunoaște de asemenea pe bessi ², corali ³, bastarni ⁴ și sarmați ⁵, ba chiar cunoaște și popoare locuind mai la sud, cum sînt bistonii ⁶, și mai la nord, ca de pildă colchii, sintii și metereii ⁷.

Și despre toți are cunoștințe, variabile ca amploare, dar destul de concrete, dîndu-ne adesea amănunte asupra portului, armelor sau obiceiurilor lor, în legătură, probabil, cu felul contactului pe care poetul l-a avut cu ei.

Cu totul altă tradiție ne-a fost păstrată la Strabo și la Ptolemeu. Strabo ne transmite știrea că întreaga Tracie, pe care el o limitează la Istru, era împărțită în douăzeci și două de „populații” (populație = ἔθνος) ⁸. Acest termen este diferit de termenul de neam (γένος) și trib (φυλή) ⁹, pe care Strabo le întrebuintează împreună cu primul, dîndu-le fiecăruia accepții diferite. Dintre aceste „populații”, autorul cunoaște în Dobrogea două: pe troglodiți, în jurul Histriei și a Tomidei, și pe crobyzi, lângă Tomi și lângă Callatis ¹⁰. În sfîrșit, în deltă îi cunoaște pe peucini, locuitori ai insulei Peuce, un trib al bastarnilor ¹¹.

Ptolemeu confirmă și completează datele lui Strabo, pomenind la rînd, dinspre sud spre nord, și fără să le dea vreun calificativ, pe crobyzi pe lângă Callatis și Tomi, pe oitensii în vestul Dobrogei, pe troglodiți în nord-estul Dobrogei sub gura Peuce — deci lângă Istru — pe obulensii

¹ Ovidiu, *Tristia*: V, II, 68; V, VII, 11–14; V, VII, 51–52. V., și Pârvan: „Ovidius cunoaște în Dobrogea ca locuitori sedentari numai pe geți”; *Getica*, p. 99.

² Ovidiu, *Tristia*: IV, I, 67–68; III, X, 5.

³ Idem, *Ex Ponto*: IV, VIII, 83–84; IV, II, 37–38.

⁴ Idem, *Tristia*: II, 198.

⁵ Idem, *Tristia*: IV, X, 109–110; I, V, 62; I, VIII, 40; IV, VIII, 15–16; V, XII, 58; III, X, 5; V, VII, 13–14; V, I, 13. *Ex Ponto*: II, II, 95–96; III, II, 37; III, II, 40; I, II, 60.

⁶ Idem, *Tristia*: I, X, 23; I, X, 47–48; *Ex Ponto*: I, III, 59–60; IV, V, 35; I, II, 112; II, IX, 53–54.

⁷ Idem, *Tristia*: IV, I, 21–22; II, 191–192.

⁸ Strabo, VII, frgm, 47: «Ἔστι δ' ἡ Θράκη σύμπασα ἐκδυσὲν καὶ εἰκοσι ἔθνων συνεστῶσα».

⁹ Strabo, VII, III, 17: «Βαστάρναι . . . καὶ αὐτοὶ τοῦ Γερμανικοῦ γένους ὄντες, εἰς πλείω φύλα διηρημένοι καὶ γὰρ Ἀτμονοὶ λεγόνται τινες καὶ Σιδόνες, οἱ δὲ τὴν Πεύκην κατὰσχόντες τὴν ἐν τῷ Ἰστροῦ νῆσον Πευκίνοι». Ni se pare clar din textul de mai sus că γένος atît ca sens cît și ca formă nu conține decît ideea de origine, nu și aceea de organizare socială, pe cînd φυλή este o subîmpărțire a organizației sociale. Mai greu de precizat este relația dintre φυλή și ἔθνος — în orice caz ele au accepții diferite, pentru că Strabo e foarte precis în alegerea și utilizarea termenilor, care sînt, în adevăr, termeni tehnici. O confuzie nu ne pare posibilă. Credem, deci, că în mod sigur ἔθνος înseamnă altceva decît trib.

¹⁰ Strabo, VII, V, 12: «ὑπεροικοῦσι δ' αὐτοὶ τε καὶ Κρόβυζοι καὶ οἱ Τρωγλοδῦται λεγόμενοι τῶν περὶ [περὶ νῦν, n.n.] Κάλλατιν καὶ Τομέα καὶ Ἰστροῦ τόπων». Și în traducerea latină a lui Dübner: „*Hi et Crobyzi et qui Troglodytae dicuntur, locos incolunt qui sunt supra Callatin, Tomea et Istrum*”. Opinia că, după Strabo, crobyzii și troglodiții ar locui mai jos de Callatis, nu ni se pare, în consecință, probabilă. Dimpotrivă, ținînd seama că Strabo face totdeauna enumerările în ordine geografică strictă, ni se pare că-i putem localiza pe troglodiți cei mai la nord, deci pe lângă Histria, iar pe crobyzi mai la sud, deci pe lângă Tomi și Callatis. Ar mai fi de arătat că Strabo cunoaște amestecul etnic din Dobrogea: sciți, bastarni, sarmați, geți, traci (VII, III, 2; VII, III, 15; VII, IV, 5), deci cu atît mai curioasă apare menționarea numai a crobyzilor și a troglodiților, cînd face enumerarea ἔθνων — lor din Dobrogea.

¹¹ V. mai sus, nota 9.

în nord-vestul Dobrogei și pe peucini în deltă ¹. Datele celor doi autori concordă și reprezintă deci, ținând seama și de valoarea lor istorică, informații cu caracter destul de exact. Cum însă nici informațiile lui Ovidiu nu pot fi puse la îndoială, atât pentru că a trăit printre cei pe care-i pomeneste, cât și pentru precizările de amănunt pe care le dă, cheia problemei trebuie căutată în sensul pe care trebuie să-l dăm termenului de *ἔθνος*, comun — dacă nu ca termen, cel puțin ca noțiune — celor doi autori ².

La începutul cercetării problemei sus-amintite, trebuie să precizăm că, în timp ce Strabo înțelege prin Tracia regatul odrys, întinzându-se pînă la Dunăre³, Ptolemeu consideră drept Tracia numai provincia cu acest nume, pînă în Balcani, dincolo de aceștia autorul cunoscînd — cum era și normal — provincia Moesia inferior ⁴.

Am văzut mai sus că Strabo arăta cum Tracia — nu tracii — se compune din douăzeci și două de „populații” ⁵. Ptolemeu în schimb cunoaște în Tracia paisprezece strategii ⁶, iar în Moesia inferior opt „populații” — dacă ținem seama că numele acestora este, în general, un ethnonim la plural ⁷. Între numărul „populațiilor” Traciei lui Strabo, și numărul strategiilor din Tracia plus numărul „populațiilor” din Moesia inferior, la Ptolemeu, este identitate, amîndouă fiind egale cu douăzeci și doi.

Mai mult, toate numele „populațiilor” pomenite de Strabo în Tracia se pot identifica cu numele unora din strategiile de la sud de Balcani sau cu numele unora dintre „populațiile” Moesiei inferioare, la Ptolemeu ⁸.

¹ Ptolemaeus, *Geographia*, III, 10, 9. Pentru comparație transcriem textul:

Κατέχουσι δὲ τῆς κάτω Μυσίας τὰ μὲν δυσμικὰ Τριβαλλοὶ
τῶν δὲ ἀνατολικῶν τὰ μὲν ὑπὸ τὸ στόμα τὴν Πεύκην Τρωγλοδύται
τὰ δὲ στόματα Πευκῖνοι
τὰ δὲ πρὸς τῷ Πόντῳ Κερσυβοὶ (ἢ Κρυβύζοι)
καὶ ὑπὲρ αὐτοὺς Οἰτήνσιοι
καὶ Ὀβουλῆνσιοι
τὰ δὲ μετὰ Δημήνσιοι (ἢ Δειμήνσιοι)
καὶ Πιερῆνσιοι

² Nici Strabo nici Ptolemeu nu dau calificativul de *ἔθνος* unităților sociale pe care le enumeră, dar am văzut că Strabo cunoaște împărțirea Traciei în *ἔθνη*, deci sîntem îndreptățiți să considerăm că aceste etnicoane, la plural, cu care denumește Strabo aceste unități, sînt numele *ἔθνη*-lor amintite. Or, cum aceleași forme întrebuintează și Ptolemeu (etnicoane, la plural) și cum printre ele se reîntîlnesc identice cîteva din numele etnelor lui Strabo, credem că și Ptolemeu vorbește despre aceleași realități ca și Strabo.

³ Strabo, VII, VI, 1.

⁴ Ptolemeu, *Geogr.*, III, 11, 1.

⁵ V. mai sus p. 376, nota 8.

⁶ Ptolemeu, *Geogr.*, III, 11, 8, 9, 10.

⁷ V. mai sus nota 1.

⁸ Dăm mai jos textele, mai întîi din Strabo, apoi din Ptolemeu, care privesc Tracia propriu-zisă, urmate de un tabel comparativ.

Strabo, VII, V, 12: «ἐἴθ' οἱ περὶ τὸν Αἴμον καὶ οἱ ὑπ' αὐτῷ οἰκοῦντες μέχρι τοῦ Πόντου Κόραλλοι καὶ Βέσσοι καὶ Μαίδων τινὲς καὶ Δανθλητῶν». Strabo, VII, frgm. 47: «Παρουκοῖσι δὲ τὸν Ἐβρον Κορπίλοι καὶ Βρέναι ἐτι ἀνωτέρω, εἴτ' ἔσχατοι Βέσσοι, μέχρι γὰρ δεῦρο ὁ ἀνάπλους. ἅπαντα δὲ τὰ ἔθνη ληροτικά ταῦτα, μάλιστα δ' οἱ Βέσσοι, οὓς λέγει γειτονεῦν Ὀδρύσας καὶ Σαπαλοῖς. Ἀστῶν δὲ βασιλεῖον ἦν Βιζύη.»

Ptolemeu, III, 11, 8, 9, 10:

«8. Στρατεγαίαι δὲ εἰσιν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ πρὸς μὲν ταῖς Μυσίαις καὶ περὶ τὸν Αἴμον τὸ ὄρος ἀρχομένους ἀπὸ δυσμῶν.

Δανθλητική,
Σαρδική,
Ουσδικησική,
Σελληνική.

Considerăm, deci, cîştigată pentru cercetarea noastră identitatea dintre strategiile lui Ptolemeu, și „populațiile” lui Strabo.

Împrejurarea că Ptolemeu însuși cunoaște la nord de Balcani tot „populații” se datorește, credem, faptului că, în timp ce strategiile au fost conservate în Tracia, ca unități de organizare teritorială, de romani¹, Moesia inferior a fost organizată pe alte baze și amintirea strategiilor s-a păstrat sub forma unor ethnicoane, lucru ce se explică dacă admitem — așa

9. πρὸς δὲ τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ὁμοίως στρατεγίαι

Μαιδική,

Δροσική,

Κοιλητική,

Σαπαϊκή,

Κορπιαλική, (ἢ Κορπιλλική)

Καινική·

καὶ ὑπὲρ μὲν τὴν Μαιδικὴν Βεσσική·

ὑπ(ὲρ) ἣν Βεννική,

εἶτα Σαμαϊκή

10. παρὰ δὲ τὴν ἀπὸ Περίνθου πόλεως μέχρις Ἀπολλωνίας παράλιον ἢ Ἀστική στρατηγία·

Ptolemeu	Strabo	
III, 11, 8, 9, 10	Numele	Locul
Δανθλητική	Δανθλήται	VII, V, 12
Σαρδική		
Ουσδικησική		
Σελλητική		
Μαιδική	Μαῖδοι	VII, V, 12
Δροσική	Οδρύσοι	VII, frgm. 47
Κοιλητική		
Σαπαϊκή	Σαπαῖοι	VII, frgm. 47
Κορπιλλική	Κορπιλλοι	VII, frgm. 47
Καινική		
Βεσσική	Βέσσοι	VII, V, 12 și frgm. 47
Βεννική	Βρέναι	VII, frgm. 47
Σαμαϊκή		
Ἀστική	Ἀστοι	VII, frgm. 47
?	Κοράλλοι	VII, V, 12

Pentru regiunea de peste Balcani dăm textele : Strabo, VII, III, 17 și VII, V, 12 (vezi mai sus p. 376 nota 9 și 10), și Ptolemeu, *Geogr.*, III, 10, 9 (v. p. 377 nota 1), din care se poate extrage următorul tabel comparativ” :

Ptolemeu	Strabo	
III, 10,9	Numele	Locul
Τριβαλλοί	Τριβαλλοί	VII, V, 12
Τρογλοδύται	Τρογλοδύται	VII, V, 12
Πευκῖνοι	Πευκῖνοι	VII, III, 17
Κρύβυζοι	Κρύβυζοι	VII, V, 12
Οἰτήνσιοι		
Ὀβουλήνσιοι		
Δημήνσιοι		
Πιαρήνσιοι		

¹ Marquardt, *Manuel des Antiquités Romaines*, vol. IX, *Organisation de l'empire*, Paris, 1892, p. 201.

cum vom vedea mai jos — că aceste strategii aveau o anumită origine și caractere legate de aceasta¹.

Așa fiind lucrurile, să vedem în continuare care erau caracteristicile strategiilor. Din mărturiile citate pînă acum, precum și din cîteva inscripții ce ni se păstrează, rezultă clar că ele erau împărțiri teritoriale ale regatului odrys, împărțiri care s-au păstrat ca atare în Tracia și după ocuparea acesteia de către romani². În fruntea lor stătea cîte un reprezentant al regelui, care — din cîte știm — nu era un șef local, ci un conducător cu atribuții militare, fiscale și administrative, trimis de la centru, putînd fi uneori chiar străin³. De aceea se ridică problema criteriului conform căruia s-a săvîrșit împărțirea teritorială, al cărei rezultat au fost strategiile. A fost ea o împărțire arbitrară, una condusă de principii și interese economice și politice ale statului odrys, sau a fost încadrarea unor realității mai vechi într-o schemă de organizare corespunzătoare? După documentele pe care le avem la dispoziție, deși puține, socotim a putea susține ultimul răspuns. Ni se pare, adică, a avea de-a face în cazul strategiilor noastre cu organizații teritoriale ancestrale, al căror nucleu era satul, cu formele lui de organizare ale vieții publice, cu un sistem genealogic constituit, precum și cu formele lui specifice de proprietate⁴. Că e așa, pare a o dovedi mai întîi faptul că strategiile pot purta — derivat din aceeași rădăcină — și alt nume, de forma unui ethnicon, lucru care presupune o veche existență istorică pe un teritoriu dat, în forme de viață tradiționale, adică tocmai organizarea socială amintită mai sus⁵. Știm, de asemenea, că aceste unități teritoriale aveau conștiința unității lor de neam și de trecut istoric, aveau instituții proprii și reacționau unitar în

¹ Pentru întreaga chestiune vezi și harta lui Ptolemeu în ediția *Atlas Ptolemaeus*, P.D. Turre, Roma, 1490, publicată în M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, Buc., M.O., 1938, harta nr. 10. Informațiile lui Pliniu nu se verifică cu cele ale celorlalți trei autori și nici cu cele din inscripții, așa că nu le-am utilizat.

² Inscriptiile sînt citate în A. Salač, *Un décret inédit de la ville d'Odessos*, în „B.C.H.”, an. 55, t. I (1931), p. 43—57 și planșa IV. Cf. harta Traciei a lui Ptolemeu, în M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, v. II, h. 10, unde Tracia apare împărțită în paisprezece „*praelurae*”, precum și Marquardt, *op. cit.*, p. 201, după care Tracia „*se divisait en stratégies, dont le nombre était de 50 suivant Pline, de 14 suivant Ptolémée; peut-être ce désaccord s'explique-t-il par ce fait que les Romains eux-mêmes auraient transformé en circonscriptions urbaines un certain nombre de ces stratégies*”. Textul lui Pliniu, *N.H.*, IV, XVIII, 1: „*Thracia sequitur inter validissimos Europae gentes, in strategias quinquaginta divisa*”. Pentru noi e clar că, dată fiind identitatea dintre strategiile lui Ptolemeu cu populațiile lui Strabo, dovedită mai sus, informația lui Pliniu este eronată în ceea ce privește numărul lor.

³ Salač, *art. cit.*, pomenește un „*Μηνογένης Ἀσκληπιδίου Ἡρακίτης καθεστειμένος ὑπὸ βασιλέως Θρᾷκων Σαδάλου, στρατηγὸς ἐπὶ τῆς προχώρων*” în anii 48—42 î.e.n. (la p. 43) și un „*Ἀπολλώνιος Ἐπτακένθου, Θρᾷκων δυνάστης*”, care este „*στρατηγὸς τῶν περὶ Ἀρχιάλων τόπων*” în epoca lui Rhoemetalces (p. 46).

⁴ În această privință Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx, F. Engels, *Opere alese*, vol. II, Ed. de stat pentru literatură politică, 1955, scria (p. 181—182): „*Vechea societate, bazată pe uniuni de rudenie, este sfărîmată în ciocnirea dintre clasele sociale de curînd formate; în locul ei, apare o societate nouă, organizată în stat, ale cărei subdiviziuni nu mai sînt uniunile de rudenie, ci uniunile teritoriale*”. Pentru Moesia, fenomenul fusese deja întrevăzut de Premierstein, *art. cit.*, col. 145, cînd scria: „*In Berreiche der späteren Provinz Moesien war, wie überall in Landen der Barbaren, die allhergebrachte Gau- und Stammverfassung, neben der sich nur dürftige Ansätze zu städtischer Entwicklung finden die wichtigste Grundlage für die zu errichtende administrative Organisation*”.

⁵ Satul ca organism tradițional de viață, v. H. H. Stahl, *Sociologia satului devălmaș românesc*, vol. I, Buc., 1946, p. 24.

fața împrejurărilor istorice, ca de pildă, bessii¹. Iarăși, faptul că romanii le preiau ca atare, ne arată că ele nu erau instituții strict dependente de un anumit sistem politic și administrativ, ci că erau unități teritoriale de sine stătătoare, capabile să se încadreze în orice alt sistem, cu condiția ca acesta să fie destul de elastic, cum, de altfel, și era cel roman. Dar și mai interesant este felul cum s-au încadrat aceste strategii în sistemul roman. Nu avem știri detaliate despre toate, dar cele despre care există aveau constituția de *civitates* și erau împărțite în *vici*², ceea ce confirmă, în speță, indicația noastră cu privire la viața publică a acestor unități, precum și pe cea cu privire la sat ca nucleu de organizare al strategiilor³. Mai mult, coroborată cu știrea sus-amintită despre caracterul de mandatar ai centrului al strategiilor, ne permite să considerăm pe locuitorii strategiilor drept oameni liberi, iar nu dependenți — de tip oriental⁴. Cum știm, de asemenea, că printre ei se produsese o diferențiere economică și socială apreciabilă, trebuie să presupunem și o structură a proprietății destul de complexă, variind, negreșit, după loc, timp și ocupații, deci care va fi combinat în chip felurit proprietatea devălmașă cu stăpânirea privată⁵. Știrea din Horațiu cu privire la agricultura geților se referă, fără îndoială, la sistemul de cultură în moină sălbatică, și nu la regimul proprietății. În consecință, această știre nu poate fi extinsă la traci decât cu precauție și discernământ, numai din acest punct de vedere și numai acolo unde avem de-a face cu populații de păstori, așa cum erau mai ales geții, cărora le e mai propriu acest sistem de cultură⁶.

¹ Em. Condurachi, *Deportarea triburilor bessilor*, loc. cit.

² V. inscripția Dessau, *ILS*, 4068, în care e vorba de: „Cives Uscidenses vico Agatopara”, cf. Marquardt, *op. cit.*, v. IX, p. 200: „Au contraire l'intérieur du pays où l'on habitait surtout dans des villages (vici), était pauvre en villes; comme la Cappadoce et la grande Arménie, il se divisait en stratégies...” (vezi p. 379, nota 2).

³ Termenul de „civitas” pentru organizațiile sociale primitive ne este atestat atât în Caesar, *De bello Gallico*, cît și în Africa, de pildă unde avem „civitates”, cu „principes” în fruntea lor. Astfel: Thuburiscu Numidarum (Gsell, *I.L.Al.*, I, p. 115, nr. 1220—1982), *Civitas Thullio* (Gsell, *I.L.Al.*, I, 137—174) și *civitas* anonimă de la Guela Bou Attane (Gsell, *I.L.Al.*, I, 560—757). În cazul lui *civitas Thullio* știm că exista o relație între aceasta și „tribul” local Misictri (*I.L.Al.*, 137, 138, 152, 156, 168, 169, 174), dar nu știm ce fel de relație. În orice caz cele două realități nu par a fi identice.

⁴ E de remarcat că teritoriile în care relațiile de dependență de tip oriental sînt obișnuite nu capătă organizare de „civitas” — de pildă Egiptul. În etnografie e cunoscut faptul că, la formarea statului, ocoalele de sate de oameni liberi primesc în frunte un funcționar al puterii centrale (Engels, *Die Mark*, în *Zur Geschichte und Sprache der deutschen Frühzeit*, Berlin Dietz Verlag, 1952, p. 158 și H. H. Stahl, *Nerej*, *Un village d'une région archaïque*, Buc., 1939, vol. I. p. 227).

⁵ Pentru paralele etnografice, vezi Stahl, *Satul devălmaș*, p. 173—196; Engels, *Die Mark*, p. 159, și *Fränkische Zeit*, în Marx, Engels, Lenin, Stalin, *Zur Deutschen Geschichte*, Berlin, Dietz Verlag, 1953, vol. I, p. 89; „Und es ist ein unerbittliches Gesetz aller auf Warenproduktion und Warenaustausch beruhenden Gesellschaften, dass in ihnen die Verteilung des Besitzes immer ungleicher, der Gegensatz von Reichtum und Armut immer mehr in wenigen Händen konzentriert wird;...”

⁶ Chestiunea textului lui Horațiu a fost rezolvată pe baza știrilor etnografice; Horațiu, *Ode*, III, 24, versurile 11—16, scrie:

Vivunt et rigidi Getae

Immetata quibus iugera liberas

Fruges et Cererem ferunt

Nec cultura placet longior annua

Defunctumque laboribus

Aequali recreat sorte vicarius.

La fel de irelevantă este și piatra de hotar dintre vicani Buteridavenses și Messia Pudentilla¹. În adevăr, numele, la plural, al vicanilor indică numai că avem de-a face cu o comună, iar nu felul proprietății acestei comune². Opoziția dintre proprietatea comunei — care poate să fie indiviză, sau împărțită în loturi individuale, la rindul lor egale sau variate ca mărime — și proprietatea unui individ nu ne spune, iarăși, nimic cu privire la regimul proprietății în comuna respectivă, mai întâi pentru că întâlnim asemenea cazuri între un municipiu și un individ, apoi pentru că dreptul și epigrafia romană posedă termeni tehnici capabili de a preciza aceste noțiuni, în speță: *ager publicus* pentru proprietatea indiviză, și *ager divisus*, sau *acceptus*, sau *privatus* pentru proprietatea privată³, care nu apar în inscripția noastră.

În sfârșit, toate pietrele de hotar, cunoscute nouă, care încep cu formula „ex jussu ...” sau cu alta similară, au caracterul de acte de drept public și nu urmăresc să înregistreze relații de drept privat, ci să codifice organizarea provinciei, constituind izvoare de drept⁴. Ca atare, în ele nu apar niciodată persoane private, ci unități de drept administrativ, sau unități politice. De aceea, în orice caz, inscripția ce ne interesează nu avea de înregistrat regimul proprietății, în Vicus Buteridava, ci îl pomeneste în calitate de unitate administrativă, precum tot în calitate de persoană juridică, reprezentând o unitate administrativă, e pomenită și Messia Pudentilla.

Iar H. H. Stahl, *Satul devălmaș*, p. 125, interpretează textul drept mărturia aceluiași „fenomen al tehnicii agricole rudimentare de pământuri pe care nu le poate cultiva omul an după an dată fiind tehnica lui rudimentară și pentru că nici nu are interes a le cultiva altfel: activitatea lui întreagă este mai mult de natură pastorală, pământul virgin este infinit de mult, populația e rară, astfel că nevoile nu îl constring încă să pornească pe calea grea a dezvoltării agricole. Așadar, aceiași agricultor schimbă periodic pământul, iar nicicum nu își schimbă același pământ, proprietarii”. Vezi și p. 129—130. Părerea contrarie, conform căreia pasajul din Horațiu, ar fi o mărturie a felului proprietății asupra pământului la daci (adoptată între alții de Zlatkovskaia, *op. cit.*, p. 20 și de M. Macrea, *Procesul separării orașului de sat la daci*, în *Studii și Referate privind istoria R.P.R.*, vol. I, p. 138—139) este o interpretare personală a autorilor citați, care nu se bazează pe cunoașterea tehnicii agricole primitive sau pe vreo paralelă etnografică, ba chiar dovedește confuzia între proprietatea privată, pe de o parte, și posesiunea particulară, în cadrul proprietății devălmașe, pe de altă. Interpretarea lui H. H. Stahl este, de altfel, și mai dialectică, întrucât explică relațiile de producție prin caracterul forțelor de producție. Cu privire la sistemul în moină sălbatică și agricultura la păstori, cf. Stahl, *Nerej*, ... p. 85—86, nr. 2 și p. 193.

¹ Pârvan, *Histria*, IV, p. 101—105, nr. 30. Vezi și noua lecțiune dată de I. I. Russu, *Un litigiu de hotărnicie din Scythia Minor*, „S.C.I.V.”, VI, nr. 1—2, 1955, p. 75—86.

² Că e așa, ne dovedesc hotărnicile în care, fie că e vorba de cetăți grecești, fie de municipii romane, e întrebuințat numele locuitorilor la plural, dar în care nu poate fi vorba de proprietate devălmașă. Dăm trei exemple mai sugestive, deși fenomenul e aproape general: a) Fines Histrianorum — Pârvan, *Histria*, IV, p. 24—61, nr. 15—16. b) (Fines) inter Madavaures et Musulamios — *I.L.A.I.*, 2828 c) (Fines) inter Aug(ustum) et Amedare(nses) et Misul(amios) — *I.L.A.I.*, 2939². b) este un terminus între colonia Madaura și „tribul” musulamiilor, iar c) între proprietățile imperiale, colonia Amaedara și musulamii. Concluzia este că numele originii la plural nu dă nici o indicație asupra felului proprietății, ci numai asupra faptului că avem de-a face cu o organizație teritorială, cu o comună.

³ De pildă: *Prope Signis*, „ex auc. P. Cassi [Secundi leg.] Aug. a. p. S. (= *ager publicus Signitanorum*) (in parte opposita) a. d. S. (= *ager divisus Signitanis*)”, Dessau, *ILS*, 5977 a. Vezi și *ILS*, 5977, 5978, 5979.

⁴ De pildă: *ILS*, 5961, 5974, 5964, 5948, 5953 a, 5952; *ex edictu*: *ILS*, 5953; *ex auctoritate imperatoris*: *ILS*, 5963, 5955, 5957, *I. L. A. I.*: 2939², 2988, 2989 ș. a. Cazul între municipiu și individ este între „*colonia Philippiensum*” și „*Claudianum Artemidorum*”, *ILS*, 5981.

Trebuie, aşadar, să ne limităm la cele spuse mai sus cu privire la organizarea vieţii publice şi la caracterul proprietăţii în „strategiile” trace, cu atât mai mult cu cât asemenea fenomene se pretează la mari variaţii, de la loc la loc, şi au o dezvoltare istorică proprie¹. În încheiere, trebuie să remarcăm că trăsăturile expuse mai sus le considerăm valabile şi pentru „populaţiile” Moesiei inferioare, în virtutea identificării acestora cu strategiile trace, mai ales că astfel se explică — cum am arătat mai sus — şi persistenţa numelor lor în epoca romană, la Ptolemeu, fapt care nu ar fi natural pentru nişte împărţiri arbitrare, chiar cu o durată de patru-zeci de ani. În adevăr, trebuie aici o tradiţie puternică — deci foarte veche şi legată de realităţi adânci — ca să supravieţuiască la o sută de ani după dispariţia acestora din urmă.

b. Viaţa ţăranilor din Sciţia Mică înainte de romani

Am văzut mai sus care erau condiţiile naturale ale Dobrogii, care era componenţa şi organizarea populaţiei ei. Pe punctul de a trece la o mai amănunţită analiză, ţinând seama de loc şi de timp, ţinem să precizăm, încă o dată, că tot ce sperăm să putem da este o simplă canava, conţinând numai trăsăturile esenţiale iar nicidecum imaginea conturată şi colorată a vieţii satelor din acele locuri şi timpuri. Neputînd surprinde toate variaţiile şi toate diferenţele, ne vom mulţumi doar să caracterizăm în general regiunile mai mari discutînd totodată problemele mai demult puse, sau ivite chiar în cursul cercetării. Şi pentru o mai bună orinduială a lucrului, vom porni mai întîi pe Dunăre, de la guri în sus, apoi pe malul mării de la guri în jos.

Chiar în delta Dunării locuiau peucinii. Aceştia erau, după mărturia lui Strabo, un trib al bastarnilor. Numele lor indică o formaţie teritorială de oameni aşezaţi într-un loc şi care iau numele locului unde s-au aşezat. Acest fapt ridică problema naturii structurii de „trib” a bastarnilor, dar aceasta iese din cadrul lucrării de faţă².

În orice caz, tracii i-au înglobat în regatul lor ca pe o „populaţie” şi despre aceasta ne vorbeşte şi Strabo cînd îi enumeră la rînd cu celelalte populaţii ale Sciţiei Mici, şi Ptolemeu — în acelaşi fel — şi, în sfîrşit, scrisorile guvernatorilor Moesiei către histrieni, în care aceştia le garantează stăpînirea sau drepturile lor asupra guri Peuce. Dacă romanii nu ar fi avut o stăpînire reală în acele meleaguri, histrienii — vechi şi încercaţi negustori — nu s-ar mai fi zbatut atîta pentru acele asigurări, ci, probabil, s-ar fi înţeles direct cu peucinii. Or, cum romanii îi moştenesc aici pe odrysi, şi prima scrisoare datează chiar imediat după desfiinţarea regatului odrys, e de presupus că şi aceştia stăpîniseră prin partea locului³.

Cît despre viaţa peucinilor, ştim că delta oferă variate şi multiple posibilităţi, dar că e precară ca siguranţă, confort şi întindere arabilă. Prin forţa acestor condiţii, ea nu putea să adăpostească decît o populaţie puţin numeroasă şi destul de aventuroasă, care să se ocupe cu pescuitul

¹ Cf. H. H. Stahl, *Satul devălmaş*, p. 41 : „satul acesta arhaic, despre care ne ocupăm, este în primul rînd un fenomen cultural popular «folcloric» am putea spune, pentru a face mai sensibilă ideea că o asemenea creaţie are drept lege permanentă putinţa de variaţie în jurul unor teme”.

² Poate că tocmai aici se găseşte cheia problemei relaţiilor dintre noţiunea de „trib” şi noţiunea de „populaţie”, la Strabo.

³ Párvan, *Histria*, IV, p. 24—61, nr. 15—16, r. 11—12, 16—25, 35—38, 59—60 şi 69—70.

și vînatul și să crească — eventual — animale. Așa — de altfel — ne apar și locuitorii deltei la Ovidiu — războinici și destul de prădalnici, crescători de boi, pe care-i înjugau la carele cu care plecau în expediții, de unde se vede că erau oamenii destul de tacticoși, care nu se grăbeau, și, se vede treaba, jefuiau cu sistemă¹.

Către nord-vestul Dobrogei locuiau obulensii. Localizarea lor corespunde cu fișa de sol de stepă care urmează Dunărea către nord. Pe mal se înșirau o sumă de localități, dintre care unele vestite pentru tăria și vechimea lor². Negreșit, locuitorii lor — obulensii — se îndeletniceau cu agricultura dar, în egală măsură, cu păstoritul și erau, de asemenea, legați și de marele curent de schimb pe care-l constituia Dunărea. E de studiat de asemenea și problema relațiilor lor cu celălalt mal al Dunării și cu dacii locuind aici, dar și aceasta iese din cadrul lucrării de față³.

După Ptolemeu, la vest de crobzyzi locuiau oetensii, adică prin dreptul Capidavei de mai târziu. Teritoriul lor se întindea peste stepa dobrogeană, mușcînd ceva și din zona silvostepii unde documentele ne atestă în acea vreme păduri⁴. Știm despre ei că erau, de asemenea, și păstori și plugari⁵. Numele lor ne sună destul de apropiat cu cel de vicus Ultinsium. Dar centrul regiunii lor este lipsit de nume de locuri vechi, trace sau grecești, care se conservă numai pe mal. E probabil o situație analogă cu cea de la Tomi, așa cum vom încerca să o caracterizăm mai jos.

În nord-estul Dobrogei, sub gura Peuce și în jurul Histriei, locuiau troglodiții. Ei ocupau probabil tot masivul Măcinului, precum și cea mai mare parte a zonei păduroase, pînă la sărăturile din jurul lacurilor, care erau probabil pustii⁶. Numele lor nu este un ethnicon, ci vine de la felul habitatiei acestei populații pe care trebuie să ne-o închipuim trăind în bordeie⁷. Lipsa unui ethnicon ne arată însă că și organizarea lor socială și teritorială era foarte primitivă, nedepășind limitele satului, care la rîndul lui trebuie să fi fost destul de mic. Raritatea toponimelor de origine locală, tracă sau greacă, în această regiune și frecvența celor latine, la începutul sec. II — sînt chiar rîuri ce au nume curat latinești —, ne arată că aceste sate trebuie să fi fost destul de rare și departe de drumuri — pe care

¹ *Tristia*, II, 198 ; III, X, 34—35 ; III, XII, 29—30. În ultimele două e vorba de sarmați, care trec Dunărea înghețată cu carele.

² *Aegyssus* la Ovidiu : *Ex. Ponto*, I, VIII, 11 și urm. Lista localităților de pe malul Dunării, de la Carsium în jos : Cius, Vicus Verrobrittiani, Beroe, Troesmis, Arrubium, Dinogetia, Noviodunum, Aegyssus — de unde începe delta. Dintre acestea numai Vicus Verrobrittiani pare a fi de formație nouă, din vreme romană, celelalte sînt nume vechi, preromane (vezi R. Vulpe, *La Dobroudja*, harta „*La Dobroudja à l'époque romaine*”).

³ Trebuie amintită aici mărturia lui Strabo despre dacii care au venit în Dobrogea de peste Dunăre, împinși de sarmați. Dar ne întrebăm dacă nu cumva e vorba de trecerea lor peste gurile Dunării, de prin părțile Buceagului, și de așezarea lor în estul provinciei, pe lângă lacuri. V. p. 371, nota 1 și p. 385, nota 4.

⁴ V. capitolul despre *Locuri și oameni*, unde e vorba de Ulmetum.

⁵ Din vreme romană chiar, avem știri despre o atare situație, în două monumente figurate. Primul, inedit, incert ca origine, dar după piatră, de pe aici, reprezintă un păstor. Se păstrează la M.N.A. sub Inv. L 187. Al doilea este stela lui Iulius Quadratus, reprezentînd plugarul la arat, pe o față laterală și păstorul pe cealaltă. Părvan, *Începuturile...*, p. 52—54, fig. 31, 32, 33.

⁶ V. p. 385, nota 5.

⁷ De acest fapt și-a dat seama și Strabo, care li numește : așașiții troglodiți „*οἱ Τρωγλοδιταὶ λεγόμενοι*” (VII, V, 12), cît și cercetătorii mai noi, de pildă R. Vulpe, *La Dobroudja*, p. 108, n. 2, care spune : „Ce n'est pas un nom ethnique, mais un qualificatif concernant la vie de ces populations”... ș.a.m.d.

tocmai sînt plasați vici romani — lucru care se explică dacă ținem seama de epoca tulbure și neliniștită de la pragul erei noastre, epocă în care asemenea fenomene sînt normale¹. Dacă ținem seama de toate aceste fapte, dacă ne reamintim că relieful Dobrogei e pe aceste meleaguri destul de accidentat și dificil și că, pe vremea aceea, vegetația era formată pe aici mai ales din păduri², dacă, de asemenea, considerăm că lipsa unui sistem genealogic și a unei organizații teritoriale mai extinse e specifică tocmai satelor de păstori³, cred că putem conchide că avem de-a face pe aceste meleaguri cu o populație trăind în sate mici, rare și izolate de păstori, care, în vremurile vitrege, ducea o viață de mizerie, retrăgîndu-se în locuri ferite, trăind în bordeie și subalimentîndu-se, și care, în general, făcea o agricultură primitivă, în sistemul moinei sălbatice, în poieni naturale sau în curături artificiale⁴. Se pare că tocmai de acest sistem de cultură se leagă și venerarea lui Silvanus Sator — zeul semănăturilor din pădure, de la Ulmetum — după cum de o viață economică asemănător pornită, dar evoluată către tipul de sat mixt, pastoral-agricol, se leagă și monumentul lui Iulius Qaudratus, cel ce era și păstor și plugar⁵. Acești păstori erau sedentari, nu nomazi, și practicau o pendulație restrînsă. Aceasta ne-o arată atît săpăturile arheologice⁶, dar se înțelege clar și din constituția

¹ Toponimia centrului Dobrogii, inclusiv teritoriul histrian : nume de sate : Vicus Novus, V. Petra, V. Buteridava, Ibida, V. Quintionis, V. Secundini, V. Celeris, V. C. . . . cos, V. Parsal. Din nouă numiri, cinci sînt curat latinești ; nume de rîuri : Picusculus, Turgiculus, Asanpaeus, Calabaeus, Gabranus. Două din cinci numiri sînt curat latinești (hartă la R. Vulpe, *La Dobroudja*). Dacă mai ținem seama că nicăieri în aceste vici nu ne sînt pomeniți localnicii în vremea romană, că două din ele sînt formate din venetici : V. Secundini și V. Quintionis (*Cives Romani* și *Bessi* sau *Lai consistentes* — vezi Părvan, *Histria*, IV : p. 84—89, nr. 24, *Histria*, VII și p. 62—67, nr. 49 ; p. 55—60, nr. 46 ; p. 67—71, nr. 50 ; p. 71—74, nr. 51 ; p. 74—78, nr. 52 ; p. 96—106, nr. 61 ; și în „Dacia”, II, p. 241—244, nr. 41 ; p. 246—247, nr. 43 ; de asemenea *Mélanges Marouzeau*, p. 322, nr. 9 ; p. 323, nr. 10 și *REL*, XI, 1933, p. 458), și, în sfîrșit, că și numele trace întîlnite pot să aparțină unor astfel de „consistentes”, raritatea populației în vremea premergătoare ne apare evidentă. Despre fuga de drum a satelor, în epocile de restriște, cf. Stahl, *Satul devălmaș*, p. 92—96 și *Nerej* . . . , p. 77—80.

² V. chestiunea discutată mai sus în cap. *Locuri și oameni* și notele respective (p. 378, n. 1—7).

³ V. Stahl, *Satul devălmaș*, p. 13—15 și *Nerej* . . . , p. 29 și 8.

⁴ Pentru sistemul moinei sălbatice și curături, v. tot Stahl, *Satul devălmaș*, p. 105—109 134—135, precum și p. 27, nota 2. În ceea ce privește satul pastoral, am adoptat clasificarea obișnuită în etnografie, care considerînd permanența ocupațiilor agricole și păstorești, la populația satelor, spune totuși : „Dar aceasta nu înseamnă iarăși că toate satele noastre au fost întotdeauna deopotrivă de pastorale ca și de agricole. Dimpotrivă, avem puțină de a determina tipuri de sate pastorale și tipuri de sate agricole ; precum și tipuri intermediare, mixte”. Stahl, *Satul devălmaș*, p. 44 și p. 45—47. Cît privește proporția dintre agricultură și păstorit în Dobrogea, v. pentru comparație C. Filipescu, *Dobrogea agricolă*, în *Dobrogea, Cincizeci de ani de viață românească*, p. 485—525, tabelele statistice pentru anul 1927 de la p. 488, după care terenurile arabile formează doar 28,59 % din suprafața fostului județ Tulcea și suprafețele cultivate sînt aproape jumătate din cele necultivabile plus pădurile. Iar pentru fostul județ Constanța, terenurile arabile sînt 58,11 % din suprafață, iar terenurile necultivabile sînt cu puțin mai mari decît jumătate din suprafața cultivabilă. Tabelul nu oferă date pentru o comparație propriu-zisă, e totuși sugestiv, mai ales dacă ținem seama de condițiile tehnice, net superioare față de antichitate. În alt tabel, de la p. 489, se vede că mai de mult situația era încă mai accentuată și că între 1885 și 1927 suprafața cultivabilă a crescut de trei ori.

⁵ V. p. 378, nota 4.

⁶ Săpăturile au dat la iveală stațiuni bogate în material, nu sălașe temporare, sărace și mici. Vezi rapoartele de la Tariverde în „S.C.I.V.”, III, nr. 1—2, 1952, p. 269—274 și „S.C.I.V.”, IV, nr. 1—2, 1953, p. 129—136. Despre astfel de așezări de păstori ne vorbește și etnografia ; Stahl, *Nerej*, . . . p. 364, 367.

geografică a Dobrogei, care nu permite nici nomadismul, nici transhumanța, ci numai pendulația limitată, neavînd ape mari care să o brăzdeze de-a lungul—drumuri obișnuite ale oilor, și ale tuturor celorlalte vite — și fiind accidentată și împădurită.

Alte știri despre ocupația țăranilor din nord-estul Scitiei Mici nu avem. Cît despre faptul că săpăturile au descoperit în cîteva locuri din epoci mai vechi locuințe cu temelii de piatră în așezări rurale, aceasta nu ne spune nimic, întrucît materialul ca și forma locuinței depind de natura materialului la dispoziție, de securitatea vremurilor și de prosperitatea economică¹, nu de ocupații.

Ajunși pe aceste meleaguri, se ridică problema complexă și îndeosebi interesantă a teritoriului Histriei.

Știm despre Histria că, în epoca romană, a avut un vast teritoriu, presărat de numeroși vici. Asupra întinderii inițiale, destinației și originii acestui teritoriu există încă discuții. O părere este aceea că el s-a născut în urma organizării administrative date de Lysimach cuceririlor sale din nordul Balcanilor². Alta că el a avut drept cauză necesitatea Histriei de a-și lărgi producția și a intra în sfera comerțului pontic de cereale, în sec. V î.e.n., și că s-a născut în urma unei danii a unui rege scit, răscumpărată de oraș printr-un dar sau printr-un foros bănesc³.

Așa stînd lucrurile, cea mai bună metodă este aceea de a relua cercetarea numai pe baza izvoarelor. Ne vom folosi de asemenea și de raționamentul prin analogie, dar analogia o vom face în general numai cu acele cetăți din Pont, cu care Histria prezintă asemănări ca structură economică și ca instituții politice, sociale, religioase — în speță cu Olbia⁴ — sau, de la caz la caz, cu acele cetăți în care avem situații date analoge. Considerăm de asemenea existența cazului negativ, între analogiile posibile, drept semnificativă, atunci cînd ea poate fi coroborată cu argumentul *e silentio*.

Locul Histriei și împrejurimile ei imediate, precum și împrejurimile salbei de lacuri ce o unesc cu gurile Dunării, formează o fișie de nisipuri și sărături, cunoscută în antichitate din sec. IV î.e.n. pînă în sec. I e.n. — după cum ne informează Strabo — sub numele de pustiile scitice⁵.

¹ Locuințe de lemn cu temelii de piatră, în sate de păstori : Stahl, *Nerej*, . . . p. 208. Pentru problema factorilor care determină materialele de construcție, v. *ibidem*, p. 208, 210.

² D. M. Pippidi, *Histria și Callatis în secolele III—I î.e.n.*, în „S.C.I.V.”, IV, nr. 3—4, 1953, p. 467 n. 1.

³ E. M. Condurachi, *Constituirea teritoriului*, . . . articolul în întregime, dar mai ales, p. 64—69.

⁴ Cf. T. P. Blavatskaia, *op. cit.*, cap. V, *Внутреннее устройство городов Западного Причерноморья*.

⁵ Strabo este cel ce numește așa împrejurimile lacurilor de sub gurile Dunării, o dată citîndu-l pe Straton (decî începutul sec. III î.e.n.) și altădată vorbind chiar el (decî sec. I e.n.). Iată textele: „δοκεῖν δὲ ἅ’ ἐν Χωσθηναί τὸν Πόντον ὅλον εἰς ὅστερον ἂν μέναισιν αἱ ἐπιρρύσεις τοιαῦται: καὶ γὰρ νῦν ἤδη τεναγλίζει τὰ ἐν ἀριστερᾷ τοῦ Πόντου, τὸν Σαλλυμυθῶν καὶ τὰ καλοῦμενα Στήθη ὑπὸ τῶν ναυτικῶν τὰ περὶ τὸν Ἰστρον καὶ τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν”, Strabo, I, III, 4. „ἢ γὰρ πρόσχωσις περὶ αὐτὰ συνίσταται τὰ στόματα τῶν ποταμῶν, ὅλον περὶ μὲν τὰ τοῦ Ἰστρον τὰ λεγόμενα Στήθη καὶ ἡ Σκυθῶν ἐρημία καὶ ὁ Σαλλυμυθῶν, καὶ ἄλλων χειμάρρων συνεργούντων πρὸς τοῦτο . . .”. Strabo, I, III, 7. E clar din pasajele de mai sus că atît Στήθη cît și Σκυθῶν ἐρημία sînt produse de aluvionare ale Dunării. Or, cum Στήθη a fost identificată de prof. D. M. Pippidi (*art. cit.* p. 489—491) cu Chitucul, cordonul litoral ce desparte lagunele de mare, e clar că deșertul scitic nu poate să fie decît cealaltă zonă de aluvionare, care corespunde zonei de nisipuri și sărături din jurul lagunelor (Brătescu, *Fitogeografia*, harta fig. 43). Că ea nu poate fi identificată cu regiunea de la nord de gurile Dunării ne-o dovedesc, mai întîi, tot mărturiile din Strabo, în care aceasta e cunoscută sub numele de Γεῶν

Dincolo de ele se întindeau pădurile, limita de sud a teritoriului suprapunându-se exact limitei de sud a zonei de silvostepă și a cernoziomului degradat. Și documentele epigrafice, atît altarele votive din vicus Quintionis, cît și hotărnicia lui Laberius Maximus, ne vorbesc despre abundența în păduri — lemn de ars, azi dispărute cu totul — a acestui teritoriu¹. Pe acest teritoriu, în jurul Histriei, locuiau — după Strabo — troglodiții. În adevăr, toate argumentele produse de noi mai sus pentru a proba existența unei populații de păstori în nord-estul Dobrogei se regăsesc aici. În afară de existența pădurilor și mărturia izvoarelor, și aici lipsește toponimia veche și chiar populația veche nu ne-a lăsat urme, fiind înlocuită cu toponimie de origine romană și cu populație de „consistentes”. Și nu e de neglijat faptul că Ulmetum, locul de venerare al lui Silvanus Sator, e hotar în hotar cu teritoriul histrian².

Desigur, încă din cele mai vechi timpuri, a apărut la Histria, în legătură cu nevoile de aprovizionare ale orașului — mai ales cu vegetale proaspete —, o parte de populație care să se îndeletnicească cu agricultura și să ocupe un modest hinterland agricol. Aceasta a fost posibil în măsura în care e probabil că împrejurimile erau ocupate de așezări foarte rare și primitive de păstori, care trăiau într-o devălmășie absolută, fără hotare între sate, fără domenii de sat bine delimitate. În aceeași măsură și în aceleași condiții, a fost posibilă și crearea unor drepturi de uzufruct asupra pădurilor, considerate, ca în toate comunitățile de acest fel, drept proprietate a tuturor și pămînt nefolositor³. Dar documentele nu ne vorbesc nimic de aceasta. Și nici descoperirile de la Tariverde, unde avem știri despre existența unei populații locale puternic influențate de greci și trăind în strînse legături cu ei în epoca arhaică și hellenistică, nu pot fi considerate ca dovedind ceva cu privire la teritoriu⁴. Atare populații cu atare legături au fost găsite și în jurul Olbiei, dar s-a dovedit că ele erau independente de oraș⁵.

ἐρημία (VII, III, 14), apoi faptul că în pasajul în care vorbește el însuși, în enumerare, deșertul scitic vine la rînd după Stethē, ceea ce nu s-ar fi întîmplat dacă ar fi fost la nord de Dunăre, căci sursa noastră nu numai că respectă enumerarea în ordine geografică, dar o și teoretizează, considerînd-o principiu de bază în geografie (Strabo, I, II, 20). Tot pe aici trebuie fixate și mlaștinile, de care Strabo ne vorbește în alt pasaj (VII, IV, 5) și pe care ni le arată ca ușor abandonate de locuitori. Și în vremuri mai noi, de altfel, situația e asemănătoare. O hartă austriacă de pe la 1812 (publicată în *Recherches sur Viccina et Cetatea Albă*, pl. VIII) e foarte sugestivă în această privință.

¹ Vezi mai sus cap. *Locurile și oamenii*. O comparație între harta Dobrogei în antichitate (R. Vulpe, *La Dobroudja*, pl. XLVII) și hărțile solurilor și zonelor de vegetație (Brătescu, *Fito-geografia*, fig. 43, 44) e cît se poate de grăitoare.

² V. mai sus p. 384, nota 1 și p. 378, nota 4.

³ Asupra devălmășiei absolute la păstori și a lipsei limitelor intersătești, V. Stahl, *Nerej*, ... p. 295 și *Satul devălmaș*, p. 45—47, 161, 162, 208, 246; de asemenea Engels, *Die Mark*, p. 162. Asupra concepției păstorilor despre pădure, V. Stahl, *Nerej*, ... p. 84, 376 și *Satul devălmaș*, p. 110, 111; pentru devălmășia absolută a pădurii, V. Stahl, *Nerej*, ... p. 249, 105, de asemenea Engels, *Die Mark*, p. 162: „Alles übrige Land, d. h. alles, was nicht Haus und Hof oder verteilte Dorf- und Flur war, blieb, wie zur Urzeit, Gemeineigentum zur gemeinsamen Nützung”. Cf. *Fränkische Zeit*, p. 87.

⁴ V. p. 384, nota 6.

⁵ V. D. Blavatski, *op. cit.*, p. 195: „Соседившие с Ольвией каллипиды, именуемые Геродотом эллинами-скифами (Ελληνες Σκύθαι) и, видимо, идентичные с михэсэллинами (Μιχέσλληνες) Протогенова декрета, нужно думать, не были подчинены Ольвиополисам. Cf. p. 53 și p. 194—195. Iar despre întreg teritoriul agricol: Что же касается населения сельскохозяйственного района Ольвии, то, как видно из всего вышесказанного, оно вряд-ли было многим более одной-двух тысяч человек. (p. 195, n. 3).

Din vremea trecerii la producția locală (sec. V-IV), când Histria bate monedă, știrile sînt tot atît de sărace¹. Nu știm că Histria să fi fost atrasă în traficul de cereale pontic. Documentele numismatice ne dovedesc a fi fost bazată pe economia pescărească și marinărească, emblema ei pe monede fiind vulturul de mare și delfinul². De asemenea, nici pe cale de analogie nu se poate hotărî aceasta, întrucît nu toate orașele pontice au fost atrase în comerțul de cereale, Chersonesul, de exemplu, rămînînd la economia viticolă³.

Chiar dacă am admite că Histria a intrat în circuitul comerțului de cereale din Pont, aceasta nu implică de loc constituirea unui teritoriu agricol, așa cum nu a implicat-o pentru Olbia, care era, totuși, unul din marile emporii de cereale ale Pontului⁴.

Dar nici documentele nu ne vorbesc nimic despre acest fapt. În adevăr, nu avem nici o știre despre magistrați care să administreze teritoriul, despre organizația lui, despre populația din el. Chiar dacă am admite că el era ocupat de populația locală, trăind într-o formă de obște, și că fusese cedat cetății de un rege scit, ar trebui să întîlnim cel puțin un magistrat care să aibă grija lui, sau un șef local intrat în anumite relații cu cetatea — după modelul celor din regatul bosporan — sau măcar mențiunea unor relații între cetate și vreun rege scit. Nimic din toate acestea. Și, pare clar, existența unora din aceste realități la Callatis nu poate fi adusă drept argument privind Histria.

Nu par a exista nici posibilități de creare a unui teritoriu în acest fel la Histria. Mai întîi pentru că nu avem în jurul Histriei nici ogoare întinse, nici populații de plugari, ci păduri și sărături și așezări de păstori. Apoi, pentru că, în condițiile de tehnică agricolă primitivă de atunci, e problematic dacă venitul pămîntului — redevența — întrecea cu mult forosul plătit pentru el de cetate regelui scit.

În sfîrșit, pentru că în adevăr, în Pontul de sud sînt obișnuite teritoriile în care populațiile locale — cucerite de grecii veniți aici — le plătesc o redevență, dar de la Perint în sus, pînă la Bosporul Cimerian, cetățile grecești plătesc un foros stăpînitorilor locali — odrysi, sciți sau tauri — pentru pămîntul cultivat, pe cit se pare, de cetățeni, pentru ca, în estul regatului bosporan, să apară relații anticipînd pe cele de tip hellenic⁵.

¹ Nu avem absolut nici o știre, nici epigrafică, nici literară despre teritoriul orașului din această vreme.

² Pick și Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, p. 157—170. Tipurile monetare la Histria sînt aproape întotdeauna în legătură cu îndeletnicirea pescărească și negustorească a locuitorilor ei. Chiar cînd apare Demetra sau spicul, ele sînt însoțite pe rv. de delfin sau de vulturul pe delfin. E de remarcat că reprezentările Demetrei și ale spicului sau cununii de spice apar numai pe monete de cupru.

³ „К тому-же в сельском хозяйстве Херзонецев очень видное, может быть даже первенствующее место занимало не хлебопашество, как на Боспоре, а виноградарство (V. D. Blavatski, *op. cit.*, p. 165).

⁴ „Хлеб, поступающий в Ольвию и особенно отправлявшийся из нее в метрополию, в основном собирался не на землях принадлежащих этому городу; в значительном количестве хлеб поступал на Ольвийский рынок из Прибужья и Приднепровья“. (V. D. Blavatski, *op. cit.*, p. 54).

⁵ Asupra populațiilor aservite din sudul Pontului, Em. Condurachi, *Constituirea teritoriului...*, p. 68. Asupra populațiilor care plătesc tribut localnicilor, în Tracia, v. T. V. Blavatskai, *op. cit.*, p. 239, 57, 56. În Odessos, monede cu nume trace indică dependența de traci probabil (*ibidem*, p. 157, 158). De asemenea, la Callatis și Dionysopolis se bate monedă pentru regii sciților (Condurachi, *op. cit.*, p. 66). În Chersonesul tauric, Strabo — VII, IV, 6 — amîn-

Nici din vremea macedoneană nu avem știri mai ample asupra acestui capitol. Știm într-adevăr că Lysimach a întreprins o campanie aici, cucerind cetățile pontice. Dar mai știm că aventurile războinice ale diadohului macedonean nu au fost pe aici prea strălucite, că stăpînirea lui — chiar acolo unde s-a stabilit — a fost precară și rezistența îndîrjită. Nu avem știri să fi ocupat efectiv centrul țării și e probabil să se fi mulțumit să preleve un tribut de la unitățile social-politice găsite, fără să încerce o reformă administrativă, care ar fi tulburat lucrurile și ar fi dat naștere unor reacțiuni locale, cu atît mai puțin în favoarea unor cetăți ostile și chiar rebele.

Din vremea cînd emisia monetară încetează, deci dintr-o perioadă de mai puțină înflorire economică (sec. II—I î.e.n.), avem în schimb un document cu privire la teritoriu. E vorba de menționarea, în inscripția lui Aristagoras, a teritoriului stăpînit, în acel moment, de „barbari”. Lipsa de amănunte însă, ne face să credem că importanța lui era minoră¹.

O dată cu sec. I î.e.n., vremurile de tulburare și nesiguranță își fac apariția și la Histria. Romanii vor găsi aici un oraș mic, slăbit, bazat pe economie pescărească, avînd puternice interese și drepturi vechi la gurile Dunării și oarecare drepturi de uzufruct, legate de nevoile de aprovizionare ale cetății, în interiorul uscatului. Aceste drepturi și interese vor constitui temelii juridice al hotărniciei de mai târziu. Că așa au stat lucrurile, ne-o arată mai întîi hotărnicia lui Laberius Maximus, care nu este o hotărnicie propriu-zisă — e singura după știința noastră care se face fără pietre de hotar, ci după semne naturale — și al cărei caracter cu totul general și aproximativ îi dă o înfățișare de delimitare geografică, nu de operație agrimensurală, delimitînd o arie de acțiune, nu o suprafață organizată economic, deci măsurată și înregistrată cadastral². În al doilea rînd, ne-o arată scrisorile guvernatorilor Moesiei, în care se vorbește și de slăbiciunea Histriei și de venitul ei ce se trage, aproape în întregime, din pescuit și din peștele sărat, și de drepturile ei la gurile Dunării — cu insistență și tocmai în legătură cu pescuitul — în sfîrșit de lemnul de facile și de lemnul de ars din teritoriu ; nimic despre viața agricolă, despre privilegiu privind comerțul de cereale sau măcar aprovizionarea cetății³. E interesantă de altfel și formula hotărniciei, care nu aduce în motivare nici realități sau documente mai vechi, nici vreo operație de agrimensură, ci procedează direct, ca și cum pentru întîia oară ar fi vorba de o delimitare și împărțire a unor teritorii, aflate pînă atunci în indiviziune⁴. Ce-i drept, celelalte scrisori fac repetate aluzii la hotarele strămoșești, dar

tește că locuitorii din vestul regatului bosporan, unde domina proprietatea cetățenească sclavagistă (V. D. Blavatski, *op. cit.*, p. 182), iar nu relațiile de tip hellenistic, plăteau tribut (arendă, zice Strabo) taurilor. Vezi chestiunea la Blavatski, *op. cit.*, p. 55. Despre forosul Olbiei către sciți, v. *ibidem*, p. 55. Pentru Odessos, cf. Salač, *art. cit.*, p. 46.

¹ A se compara decretul, foarte sobru, al lui Aristagoras, cu amănuntele pe care le dă Protogenes : „κατὰ τὴν χώραν ἐφθάρηται μὲν τὴν οὐχελαν” (Ditt., *Sylloge*, I, p. 365, nr. 226), deși despre Olbia știm că avea un teritoriu restrîns și puțin important (vezi p. 386, nota 3 și p. 387, nota 4).

² Termeni ca : „*summo iugo*”, „*confluentes rivorum*”, în sfîrșit „*milia passum circiter*”, credem că evidențiază suficient relativitatea acestei hotărnicii, pentru care erorile nu contează.

³ Vezi comentariul lui Pârvan, în *Histria*, IV, p. 24 — 61.

⁴ Fines Histrianorum hos esse constitui (Pârvan, *Histria*, IV, p. 24 — 61, r. 1).

acestea nu apar prea bine precizate¹. În orice caz, aceste aluzii ridică problema datei și caracterului constituirii acestor hotare. Asupra datei nu ezităm să ne gândim că o atare delimitare a fost necesară în momentul când romanii fac primele încercări de organizare a provinciei. Și dacă aceasta nu s-a întâmplat în momentul înfringerii lui Dapyx și Zyraxes și a constituirii regatului lui Rolles în regat clientelar², apoi cu siguranță că s-a întâmplat în anul 6, când a fost necesară delimitarea între domeniul regelui odrys, stăpîn al uscatului dobrogean, și cetățile grecești de lîngă mare³. Ținînd seamă de imprecizia, în specificarea acestui teritoriu, din scrisorile guvernatorilor, precum și de formula orothesiei, ni se pare că această primă delimitare a avut un caracter pur principal, statornicînd drepturi iar nu delimitînd, nici măcar geografic necum topometric, un domeniu.

Cît despre felul cum romanii au înțeles să dea acest teritoriu histrienilor, vom discuta mai departe.

La sud de teritoriul histrian urmează teritoriul orașului Tomi. Despre oraș știm că, apărut mai tîrziu decît celelalte două cetăți dobrogene, fără să fi devenit un oraș mare⁴, a fost în epoca hellenistică un important tîrg de cereale⁵. Așezarea lui, în plină stepă dobrogeană, constituie chiar o poziție favorabilă pentru un oraș agricol. Totuși, problema nu e chiar așa de simplă. Mai întîi e de remarcat că, deși Tomi e localitatea cea mai bogată în documente din Dobrogea, lipsesc orice fel de documente cu privire la hotarele teritoriului. Lucru care, oricît am face să intervină hazardul, rămîne tulburător și semnificativ, ținîndu-se seamă tocmai de numărul mare de documente existente. Trebuie însă amintit că un izvor literar ne transmite indicația existenței unei limite precise între Tomi și Callatis în sec. II⁶.

Apoi toponimia, ca și teritoriul histrian, este, cel puțin pentru nordul teritoriului tomitan, tot de formație recentă — romană⁷. Știrile ne atestă și aici populație de „consistentes”⁸. S-ar părea deci că nici aici agricultura nu e prea răspîndită și teritoriul nu e prea populat și nici prea organizat economic. Și știrile pe care ni le dă Ovidiu merg în aceeași direcție. El ne vorbește de vremurile de restriște, de jafurile și violențele invadatorilor, de nesiguranța care domnește în afara zidurilor orașului și de rari.

¹ r. 11 — „τὸ περὶ Πεύκης ὁμῆιν δίκαιον”; r. 23 — „τὴν αὐτὴν ἄδειαν τοῦ τε ἀλιεύ-
[ειν] ἐν τῷ Πεύκης στόματι”; r. 26 — „ἔχετε ὄρια”; r. 35—36 — „τὴν τ[ῶν] κ[ατὰ στομ]α
Π[εύκης] ἀλιευμένων ἰχθύων . . . τὰ τέλη”; r. 44—45 — „τὰ τῆς Πεύκης . . . δίκαια”;
r. 60—61 — „προγόνων ὁμῶν ὄρια” în legătură cu „περὶ δὲ Πεύκης καὶ τῶν στομάτων”
(r. 59). Așadar nici o determinare topografică, în afară de Peuce, despre care termenii nu
sînt clari, e vorba de insulă sau de gură, sînt drepturi (de uzufruct?) sau proprietate?

² R. Vulpe, *La Dobroudja* . . . , p. 103—104.

³ A. V. Premenstein, *Anfänge der Provinz Moesien*, col. 180: „Dagegen waren die Griechenstädte am Pontus, wie wir noch später sehen werden, von der Herrschaft des thrakischen Klientelfürsten ausgenommen”.

⁴ Strabo, VII, VI, 1: «ἔτα τόμιν, ἕτερον πολὺχινον».

⁵ V. monede, Pick și Regling, *Die Antiken Münzen von Dacien und Moesien*, p. 636 urm.; cf. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 118.

⁶ Memnon, în *F.H.G.*, III, p. 537, fragm. 21.

⁷ Vicus Clementiani, V. Narcissiani și V. Turris Muca . . . pentru un singur vicus cu nume de origine tracă, Vicus Amlaidina (R. Vulpe, *La Dobroudja* . . . , pl. XLVII).

⁸ Vicus Turris Muca . . . știm că era locuit de „consistentes” („AEM”, VI, p. 11, nr. 19).

tatea celor care au curajul să-și lucreze ogorul, înarmați și atunci¹. Chiar în aceste împrejurări, trebuie ținut seama că sudul teritoriului, mai depărtat de baza de plecare a jefuitoarelor, era mai apărat, și viața se ducea mai în tihnă. Coroborată cu informația privitoare la hotarul cu Callatis, este semnificativă și apariția unui sat — singurul de altfel — în sudul teritoriului, cu nume vechi trac². Pare deci că aparențele pledează pentru existența unor mari pășuni de stepă în nordul teritoriului tomitan³, a unei vieți plugărești mai intense în sud, ceea ce ar presupune în nord o populație de păstori, asemănătoare cu cea din teritoriul histrian, dar cu economia mai puțin legată de pădure.

Arătam mai sus, când a fost vorba despre oitensii, că aproximativ la fel trebuie înțeleasă viața și în interiorul regiunii acestora. Și credem că astfel de viață ne-o atestă și informația lui Diodor, care vorbește despre supușii daci ai lui Dapyx, care s-au refugiat din fața romanilor într-o peșteră, împreună cu bogățiile și cu turmele lor⁴.

Așa privind lucrurile, mai rămân de explicat și sursele comerțului de grîne al Tomidei. Căci, desigur, nu producția de grîne a jumătății de sud a teritoriului ei putea să acopere un trafic, după toate aparențele intens. Ținând seama de toate datele de care dispunem, cantitatea de grîne necesară comerțului orașului Tomi era strinsă de pe o arie mult mai largă, care cuprindea nu numai stepa Dobrogei, mai cu seamă la sud de valea Carasu, ci și ambele maluri ale Dunării⁵. Rolul de collector pentru valea Dunării îl juca emporiul de la Axiopolis și e remarcabil faptul că cel mai scurt drum transversal, din Dobrogea, este tocmai drumul Axiopolis-Tomi. Lucrul e foarte important pentru aceste vremuri, fiind principala cale de transport e drumul de apă, și fiind transporturile de uscat — chiar când se făceau în care cu patru roți, trase de boi, înjugați însă în coarne⁶ — erau destul de dificile.

Despre teritoriul orașului Callatis este, întrucitva, mai ușor de vorbit. În afară de știrea din Memnon, avem destule știri interesante și uneori decisive. Întii, e de remarcat că singurele două toponime cunoscute în teritoriul nostru sînt de origine locală⁷. Apoi că, în general, proporția inscripțiilor față de celelalte două cetăți, în epoca romană, e mult mai mică, dar că proporția celor grecești e mult mai mare⁸. În sfîrșit, știm despre Callatis că era un oraș mare, cu o puternică economie, legată de

¹ Ovidiu, *Tristia*, V, II, 71; III, X, 54—68; V, X, 17—18; V, X, 23—24; I, X, 32. *Ex Ponto*: II, VII, 70.

² Vicus Amlaidina, R. Vulpe, *La Dobroudja*..., pl. XLVII.

³ Că în vremuri de restriște, de război și de jaf, agricultura ocupă mai puțin loc, o vedește și următoarea mărturie: „Pînă la 1878 stepa Dobrogei, în urma pustiitoarelor războaie ruso-turce, putea fi socotită ca un paradis al botaniștilor, care ar fi voit să ferborizeze aici. După 1878, extensiunea pe care a luat-o agricultura a transformat întreaga stepă într-o regiune cultivată, acoperită cu cîteva specii de cereale ca grîul, orzul, ovăzul, secara, porumbul, meiul și alte plante folositoare”. Brătescu, *Fitogeografia*, p. 101.

⁴ Cassius Dion, LI, 23 și urm., cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 103.

⁵ V. mai sus, p. 387, nota 4.

⁶ Stela lui Aurelius Sozomenus; Părvan, *Începuturile*..., p. 61, fig. 38.

⁷ Sardes și Asbolodeina, în Tocilescu, *Fouilles et recherches*..., p. 112.

⁸ Date cit de cit precise sînt greu de prezentat, din cauza lipsei indicațiilor cronologice. Dar citirea inscripțiilor din Callatis lasă această impresie. Numărul celor grecești, indiferent de epocă, e impresionant. Chiar și numele romane se întîlnesc în inscripții grecești și de pe tot teritoriul nu s-au adunat decît cinci sau șase inscripții latine.

producția de grâu¹ și cu strinse relații cu stăpînitorii din interior². Toate acestea sînt mărturii ale intereselor teritoriale ale orașului. Mai mult, despre teritoriul însuși al orașului știm că a fost măsurat cu grijă și precizie și a fost delimitat prin borne de piatră. Inscriptia bilingvă publicată de Tocilescu în *Fouilles et recherches*, p. 11 este, cu siguranță, documentul care consemnează tocmai această operație. Formula documentului corespunde pe deplin formulei tehnicii agrimensurale, cunoscută în agrimensura romîneasă sub numele de „ocolniță”³. Distanțele sînt prea mari pentru a delimita o proprietate privată. În sfîrșit, redactarea ei bilingvă confirmă caracterul de drept public al documentului. În afară de această inscripție, care este, cu termenul propriu, o „*terminatio*” (= o hotărnicie), ni s-au păstrat și *termini* (pietrele de hotar), legate de ea. Pîrvan o datează de la începutul sec. II e.n.⁴.

Toate datele de mai sus ne îndreptățesc să considerăm teritoriul callatian drept constituit și organizat economic — deci structurat topometric — încă dinaintea operației de hotărnicie; atît pentru că aceasta are un caracter precis și neregulat, dar, pe cît se pare, geometric, ceea ce arată o creștere treptată și naturală a teritoriului ca și delimitarea lui în stăpîniri private, cît și pentru că tehnica ocolniței este o tehnică de verificare a unor hotare deja existente⁵, pentru trasarea *ab initio* a unui teritoriu, romanii — ca și grecii, de altfel — posedînd altă tehnică⁶.

Așa se explică și relațiile callatienilor cu stăpînii interiorului țării, din nevoia de a-și asigura securitatea și integritatea teritoriului, prin protecția acestora — eventual obținută contra plată.

Astfel stînd lucrurile, se ridică problema regimului proprietății pe acest teritoriu și a mîinii de lucru. Două documente ne sînt îndeosebi prețioase pentru elucidarea acestei probleme⁷. Primul este un decret, care la sfîrșit are o listă de subscriitori la construcția unui templu. Printre aceștia sînt și unii care subscriu bani, alții sclavi. Între sumele de bani și numărul de sclavi subscriși există un paralelism și după proporțiile subscrierilor se pare că avem de-a face cu posesori de averi mari, mijlocii și mici, dintre care cei mai numeroși sînt cei mijlocii. Se pune întrebarea dacă subscriitorii de sclavi nu sînt cumva tocmai proprietari de pămînt. Al doilea este știrea consemnată de Diodor⁸, după care Leucon, regele Bosporului, a împroprietărit 1000 callatieni fugiți în urma asediului lui Lysimach. Analiza pătrunzătoare a lui V. D. Blavatski a dovedit că acești callatieni au fost împroprietăriți cu loturi relativ mici, de circa 5 ha⁹. Se pare deci că avem de-a face cu o populație numeroasă, de mici

¹ V. monedele în Pick și Regling, *op. cit.*, p. 97—105. Pentru Callatis, oraș mare, V. T. V. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 112, precum și Strabo, VII, VI, 1: *πόλις Κάλλατις*. Pentru comerțul cu grîne, v. T. V. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 35—37, 118.

² V. „Dacia”, I, p. 323 și urm. și p. 363—367.

³ Stahl, *Satul devălmaș*, p. 54.

⁴ *Gerusia din Callatis*, p. 59.

⁵ Stahl, *op. cit.*, p. 54.

⁶ Marquardt, *Manuel des antiquités romaines*, VIII, p. 169—175.

⁷ Decretul unui thiasos din Callatis, în „Dacia”, I, 1924, p. 126, cf. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 119—121.

⁸ Diodor, XX, 25.

⁹ V. D. Blavatski, *op. cit.*, p. 49. Pentru situația de la Callatis se găsesc analogii destule în Chersonesul înrudit și cu multe asemănări (V. D. Blavatski, *op. cit.*, p. 54, 164—165, 199).

agricultori, la ei acasă, altfel fiind greu de explicat cum de s-au împăcat cu noua situație din patria adoptivă.

În lumina acestor știri, ne pare clar că regimul proprietății, pe teritoriul callatian, este acela al proprietății private cetățenești, de proporții variate, între care proprietatea mică ocupa un loc apreciabil. E probabil că proprietatea aceasta era lucrată de însuși proprietarul ei, în timp ce aceea mijlocie — poate cea mai răspândită — și cea mare, erau lucrate de sclavi.

Iată deci ceea ce — în lumina documentelor de care dispunem — putem spune despre teritoriul callatian, în sec. I î.e.n. și I e.n. Situația se explică prin liniștea de care s-a bucurat orașul, datorită depărtării de gurile Dunării.

Cît despre teritoriul din sud-vestul Dobrogei, știrile sînt rare și sărace. Știm că în colțul dinspre Durostorum erau ca și astăzi păduri. Ținînd seamă de depărtarea de gurile Dunării, cel puțin în interior viața trebuie să fi fost destul de liniștită, deci economia rurală destul de prosperă. Dar știrile nu ne spun nimic în această privință.

A mai rămas o problemă: aceea a culturii viței de vie. Cele trei orașe studiate mai sus nu ne-au lăsat mărturia unei producții viticole; și nici a uneia — legată de prima — de amfore. Totuși, la Histria s-a descoperit, în săpături, viță de vie arsă, dar lipsa de observații și de înregistrări stratigrafice care să privească descoperirea, precum și datarea și încadrarea ei istorică cu caracter aproape fantezist¹ ne împiedică să putem valorifica această descoperire, din punctul nostru de vedere.

¹ Citim astfel că: „Geții lui Burebista, în epoca lui Aristagoras, ocupînd și distrugînd Histria..., au distrus totodată și viile vechiului oraș grecesc, vii despre care știm sigur că erau destul de multe la Histria” (de unde știm?). Apoi continuă, bazîndu-se pe găsirea a două monede cu numele lui Aristagoras, datate „jum. sec. I î.e.n.”: „fapt este că prezența monedelor cu numele și magistratura lui Aristagoras la baza zidului vechi, împreună cu restul viilor arse în masă, probabil în cadrul unei ceremonii chiar pe ruinele zidului, ne permite să încercăm datarea dărîmării la mijlocul secolului I î.e.n....”. Reamintim că autorul nu consemnează pe nici un plan și pe nici un profil poziția vițelor, nu dă nici o fotografie, iar datele pe care le dă privesc strict poziția viței față de zidul de incintă. Ținînd seamă că datarea monedelor e controversată (Pick le datează în sec. II î.e.n.) și că legătura lui Aristagoras cu acțiunea lui Burebista este încă și mai discutată, vedem că datarea descoperirii e iluzorie. Cît despre „ceremoniile” petrecute „chiar pe ruinele zidului”, în cadrul cărora geții au ars viile Histriei, despre care „știm sigur că erau destul de multe”, textul dispensează de orice comentariu. Totul se găsește în „S.C.I.V.”, III, 1952, p. 248.